

DAMGALAMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ¹

CONCEPTUAL FRAMEWORK OF THE STIGMATIZATION

Sümeyye ÖZMEN*, Ramazan ERDEM**

* Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, sumeyyeozmen@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3056-0872>

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, raerdem@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6951-3814>

ÖZ

Damgalama, tarihin ilk dönemlerinden bu yana bilinen, ancak son yıllarda daha fazla önem kazanan bir kavramdır. Damgalamanın, psikolojik, sosyolojik, antropolojik, siyasi boyutları ile disiplinler arası değerlendirme yapmadan anlaşılması zordur. Damgalama, insanların bir özelliğinden dolayı toplum içinde itibarlarını sarsma, onları düşük konuma yerleştirme durumu olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada damgalamanın farklı araştırmacılar tarafından yapılan tanımları, tarihçesi, ilişkili kuramlar ve kavramlar çerçevesinde, literatürdeki kaynaklar incelenerek güncel bir modele ulaşılmıştır. Damgalamanın başlıca türlerinin kurumsal, yapısal, toplumsal, birincil ve ikincil damgalama olduğu görülmüştür. Bu damgalama türleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar vurgulanmıştır. Damgalamanın aşamaları, nedenleri, sonuçları ve yönetimi anlatılarak damgalama kavramı kapsamlı ve çok yönlü olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Damgalama, Etiketleme, Önyargı, Ayrımcılık, Örgütsel Davranış.*

Jel Kodları: *D23, L20, M12.*

ABSTRACT

Stigma has been known since the early days of history, but it has become more important in recent years. Stigmatization is difficult to understand without psychological, sociological, anthropological, political dimensions and interdisciplinary evaluation. Stigmatization can be defined as a situation in which people discredit their reputation in society because of a attribute, and place them in a low position. In this study, a current model has been reached by examining the sources in the literature in the framework of definitions, history, related theories and concepts of stigmatization made by different researchers. It has been seen that the main types of stigmatization are institutional, structural, social, primary and secondary stigmatization. The similarities and differences between these types of stigmatization are emphasized. By describing the stages, causes, consequences and ways of struggle of stigmatization, the concept of stigmatization has been dealt with in a comprehensive and sophisticated way.

Keywords: *Stigmatization, Labeling, Prejudice, Discrimination, Organizational Behaviours.*

Jel Codes: *D23, L20, M12.*

¹ Bu çalışma, Sümeyye Özmen'in "Hastane Çalışanları Arasında Damgalama (Stigmatizasyon) Olgusu Üzerine Keşifsel Bir Çalışma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Damga (stigma) kavramı, sosyoloji alanında doğmasına rağmen; tıp, sağlık bilimleri, kriminoloji, psikoloji, sosyal psikoloji, örgütsel davranış gibi alanlarda da kısa sürede kullanılmaya başlanmıştır (Bos vd., 2013: 1). Damgalamayı çok boyutlu olarak yorumlamadan tanımlamak zordur. Etimolojik olarak damgalama ilk kez Eski Yunanca'da delik, delmek, yara, iz anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde de semantik köküne yakın bir anlamda, gözden düşmenin, aşağılanmanın ve itibar düşüklüğünün ifadesi olarak kullanılmaktadır (Goffman, 1963: 1-2). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde mecazi anlamıyla "Bir kimsenin adını kötüye çıkaran, yüz kızartıcı durum" olarak tanımlanmıştır (URL1).

Toplumsal bir olgu olarak damgalamada, damgalanan kişi bir grup ya da topluluk içerisinde "*bütünün bir parçası, normal biri*" iken; lekeli ve sakat, dikkate alınmayacak kadar değeri düşmüş bir konuma indirilmektedir (Goffman, 1963: 3). Bir kişi veya grup için toplumun 'normal' saydığı sınırların dışındaki, utanılması gereken bir durumun varlığı nedeniyle yaftalama, etiketleme ve kara lekeyi ifade etmektedir (Soygür ve Özalp, 2005: 75). Damgalanan kişinin adının kötüye çıkması ve utanç verici bir atf yüklenmesi sonucu, normal sayılanlar ve damgalananlar arasında çizilen sosyal sınırlardır (Goffman, 1963: 6).

Goffman (1963: 5)'a göre damgalama, damgalanan kişinin adının önüne getirilen etiket nedeniyle daha az değer verilebilir, daha az istenebilir hale gelmesi ve neredeyse artık insan gibi görülmemesidir. Mağdur olan kişinin, damgalayanın gözünde artık tam bir insan hükmünden çıkarak, adeta nesne halini almasıdır. Kısacası damgalama sonucunda, kişilerin normallerden ayrılması, öteki sınıfına sokulması, çevresinden onur kırıcı farklı bir tutum görmesine ve insandılaşdırılmasına sebep olabilir.

Damgalama (stigmatizasyon) kavramı ve etiketleme (Kocabaşoğlu ve Aliustaoğlu,

2003:190; Bağ ve Ekinci, 2005: 108; İkişik, 2008: 17) eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Yıldız vd. (2012: 2) ise, hastalıkların birer etiket olduğu ancak bazı hastalıkların damgalamaya sebep olduğu durumları vurgulayarak; etiketleme ile damgalama arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır.

Damgalama örgütsel açıdan değerlendirildiğinde; işyeri nezaketsizliği / kaba davranışı, işyerinde kötü davranışlar, duygusal istismar, sosyal dışlama (izolasyon) gibi kavramların içerisinde yer alır. Aslında tümünün başlangıç noktası olarak, damgalama baz alınabilir. Zorbalık, yıldırma (mobbing), istismar, günah keçisi ilan etme, taciz, işyeri travması, sağlığı tehdit eden liderlik gibi kavramlar damgalama ile iç içedir (Yaman, 2009: 21-24).

2. DAMGALAMANIN TARİHÇESİ

Damga (stigma) kavramı, ilk kez Yunanlılar tarafından *ahlâki* anlamda kötü görülen, normal kabul edilmeyen kişileri, köleleri, suçluları, hainleri bedenlerine kazıdıkları ya da demirle dağladıkları işaretlerle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Ömürleri boyunca bu işaretleri taşıyan kişiler lekelenmiş kabul edilmelerinden dolayı, diğerlerinden kolayca ayırt edilmişlerdir. Kamusal alanlarda kaçınılması gerektiği herkese bu sayede duyurulmuştur (Goffman, 1963: 1-2).

Tarihsel süreçte tıbbi yönden damgalama oldukça fazla yaşanmıştır. Toplular, özellikle geniş çaplı etkisi olan salgın hastalıklarda ve ruhsal hastalıklarda daha fazla damgalamaya meyilli olmuşlardır. Ruhsal hastalığı olan kişilerin Allah'ın gazabına uğradıkları, kötü ruhların tesiri altında kaldıkları, çevrelerine tehlikeli ve zararlı olacakları düşüncesinin yaygın olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Geçtan, 2012: 36; Özyiğit vd., 2004: 106). Aslında insanlar her dönem, kötülükle ve günahla özdeşleştirecekleri bir hastalık

keşfetmişlerdir (Sontag, 2005: 110). Eski Yunan'da aniden ortaya çıkan salgınlar, 1300'lü yıllarda cüzzam ve vebaya; 1980'li yıllarda ise, AIDS'e yakalananların hastalıkların kendilerinin suçu ya da günahı olduğuna ve bu nedenle ilahi bir cezaya çarptırıldıklarına inanılmıştı (Özdemir, 2010: 15-17; Gary, 2005: 979; Bilge ve Çam, 2010: 71). Hastalıklar, bir rezillik işareti olarak görüldüğünden, damgalanan bu kişiler sağlıklı ve normal olanlardan ayrılarak; kınanmış ve itibarsızlaşmışlardır.

Hastalıklar bazen de bir milletin tamamına damga vurmak için bir araç olmuştur. İtalyanların "Fransız Şeytani" diye adlandırdığı sifiliz hastalığı, Fransızlar tarafından da "Napoli Şeytani" olarak adlandırılmıştı (Özdemir, 2010: 45).

18. ve 19. Yüzyılda ise; tüberküloz, yoksullukla ve zekâ geriliği ile bağdaştırılarak (Barış, 2002: 339); 1900'lü yıllarda ise ölümü çağrıştıran kanser, damgalamaya ve ayrımcılığa sebep olan hastalıklar olmuştur. Tarih boyunca kanser, tüberküloz, cüzzam, sifiliz ve epilepsi damgalanan hastalıklar arasında olmasına rağmen; AIDS damgalanan hastalıkların en başında yer almıştır (Oran ve Şenuzun, 2008: 3). Ancak çoğu toplumda damgalamanın ilk (Kocabaşoğlu ve Aliustaoğlu, 2003: 190) ve en büyük grubunu oluşturan mağdurların ruhsal hastalıklara sahip kişiler oldukları görülmüştür. Diğer hastalıklardan farklı olarak, ruhsal bozuklukların tamamı damgalamaya konu olabilmektedir (Taşkın, 2007a: 17-18; Üçok, 2003: 3). Toplum, ruhsal hastalığı olan kişilerin öncelikle olumlu özelliklerinin tamamını kaldırır, onun yerine lekeli bir kimlik olan "deli" damgasını vurur (Bilge ve Çam, 2010: 72).

Read ve Horre (2001: 230) tarafından biyolojik ve genetik nedenlerle ruhsal bir hastalığa sahip olan kişilere karşı damgalamanın daha fazla olduğu; Phelan (2002: 431) tarafından ise genetik unsurlara dayalı ruhsal hastalıkların geçmeyeceğinden ve tamamen düzelmeyeceğinden dolayı damgalandıkları bulunmuştur.

Tarihte güçsüzlük ve bilgisizlik dönemleri, açıklanamayan, korkulan, şiddet ve tehlike ile eş tutulan şizofreni gibi hastalıklara sahip kişilere karşı dışlama ve işkence vakalarıyla doludur (Schulze ve Angermeyer, 2003: 299; Geçtan, 2012: 39). Bundan dolayıdır ki bir zamanlar tedavisi olmayan tüberküloz, sifiliz gibi hastalıklara karşı olan korku ve damgalamanın, devaları buldukça azaldığı görülmüştür (Oran ve Şenuzun, 2008: 4). Ortaçağ'dan günümüze geçen tarihi süreçte kızgın demirle dağlanarak bedenlere yapılan damgalama, modern dünyada yerini o kişiden nefret edilmesi, beyinlerde infaz edilmesi ve olumsuz tutum ve davranışlar olarak somutlaşmasına bırakmıştır.

3. DAMGALAMA KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Damgalamanın kavramsal çerçevesinin oluşmasında pek çok bilim insanının, farklı yönleriyle damgalamayı ele alışları ve yaptıkları tanımlar ile büyük katkısı olmuştur. Öncelikle bu tanımlamalar arasındaki karşılaştırma ile kavramı açıklamak gerekir. Damgalama konusunda önemli çalışmalarıyla yer edinen Goffman (1963: 3), damgalamayı "*itibarı derinden sarsan bir özellik*" olarak tanımlar. Goffman ile benzer olarak, Crocker ve diğerleri (1998: 505) de damganın özünde, "sosyal kimliğin değer yitimi" olduğunu öne sürer. Ancak, Goffman damgayı tamamen damgalanan kişi üzerine yerleştirirken, Crocker ve diğerleri sosyal bir kavram olarak değer düşürücü yönü üzerinde durmuşlardır.

Jones ve arkadaşları (1984: 6) ise damgalamayı sosyal yönüyle ve ilişkisel olarak tanımlamıştır. Goffman "atıf" vurgusu yaparken, Jones ve diğerleri ise damgalamayı, damgalanan kişinin toplum tarafından kusurlu, değersiz görülmesine sebep olan sıfatlar ve kalıpyargıları birer "işaret" olarak yorumlamıştır. Kültürü oluşturan bu kalıpyargılar ve değerlendirmeler, toplumun üyeleri tarafından paylaşılan ve iyi bilinen unsurlardır (Steele, 1997: 626).

Damgalanan mağdurların dışlanması ve kalıpyargılarla ayrıştırılan grupların üyelerinden kaçınmanın temeli bu sayede oluşur (Major ve Eccleston, 2005: 71; Major ve O'brien, 2005:395). Sosyal çevre neyin sapma ve değer düşürücü olduğuna karar vererek, sapma davranışını tanımlayarak, bilişsel sınıflandırma süreçlerine dayanan damgayı kavramsallaştırmaktadır (Yang vd., 2007: 1525).

Crocker ve diğerleri (1998: 505) damgalamanın sosyal bağlamda ve kişiler arasındaki ilişkiler ve etkileşimler neticesinde ortaya çıktığına vurgu yapmıştır. Onlara göre, belirli bir grupta damgalanan kişinin aynı zamanda sosyal kimliği de değer düşüklüğüne uğrar (Hogg ve Vaughan, 2014: 377).

Link ve Phelan (2001a: 367) tarafından ortaya atılan bir diğer tanım ise, damgalama sürecini sosyal, ekonomik ve politik güç kullanımına bağladığı için özgündür. Bu sayede yapısal güç faktörünün damga üzerindeki etkisi fark edilmiştir (Yang vd., 2007: 1525). Sosyal, ekonomik ve politik gücün, kimlik farklılıklarına, kalıpyargıların oluşmasına, etiketlenen kişilerin diğerlerin ayrıştırılmasına; onaylamama, reddetme, dışlama ve ayrımcılığa sebep olduğu ortaya çıkarılmıştır (Link ve Phelan, 2001a: 367).

Yang ve diğerleri (2007: 1525) de damgayı değer düşürücü bir özelliğin neden olduğunu, sosyal öğelerin üzerine temellendiğini, dünyadaki tüm ülkelerde farklı kültürlerarası ilişkiler sırasında damgalama yaşanabileceğini ifade etmiştir. Damgalamanın evrensel boyutları olmasına rağmen; damgalama, içinde bulunulan toplumun kültürel ve etnik yapısına dayandığından, yerel bir özelliğe de sahiptir (Meşe, 2014: 546).

Damgalamanın kavramsal çerçevesini oluşturan kuramlar çeşitlidir. Etiketleme kuramı, yüklem kuramları, sosyal kimlik kuramı ve sosyal temsil kuramı şeklinde sıralanabilmektedir:

2.1. Etiketleme Kuramı

1938 yılında “Kötülüğün Tiyatrosu” makalesi ile Frank Tannenbaum’un etiketleme (damgalama) kuramının tohumlarını ektiği söylenebilir. Ona göre suç işleyen kişiye kamusal alanda tanınacağı bir işaretleme yapılır. Toplumsal otorite, verdiği tepkilerle suçlunun kim olduğuna da, suç davranışının ne olup olmadığına da, cezaya da karar verici tek mercidir. Suçluların hapisaneyeye, hastaların hastaneye kapatılmasının sebebi, olası verecekleri zarardan toplumu korumadır. Bu şekilde sapkınlar, normallerden soyutlanır (Wickman ve Whitten, 1980: 190’den akt. Dursun, 1997: 309). Goffman (1963: 5) bu düşünceye paralel olarak ve buradan yola çıkarak ‘normaller’in lekeli kişileri nasıl değersizleştirdiğini damgalama çerçevesinde değerlendirmiştir.

Etiketleme kuramının temellerini Lemert (1972: 59), olumsuz ve aşağılayıcı sıfat takılan kişi belirli bir zaman sonra o rolü benimser ve suça yönelir düşüncesiyle ortaya atmıştır (Dursun, 1997: 312). Ona göre, sürecin başındaki sınırları aşma davranışı birincil sapkınlık, kişinin sıfatı kabullenmesi ve kendisini sapkın olarak görmeye başlaması durumuna ise ikincil sapkınlık olmaktadır (Giddens, 2000: 189).

Ruhsal hastalığa sahip olan bir kişi, hastaneye şifa bulmaya gelmesine rağmen, toplum tarafından anormal ve sapkın davranışlar gösteren biri olarak algılanır. Bu damgalama, çevresindeki herkesin o kişiye karşı olan davranışlarını değiştirir. Bu da daha fazla sapkın davranış ortaya çıkartır (Atalay, 2009: 14). Örneğin, okul döneminde yanlış davranışlar gösteren bir çocuğun, suça eğilimli etiketi bir kez boynuna asıldıysa ömür boyu güvenilmez görülecektir. Bu durumda çocuk, suça daha fazla eğilimli hale gelir. Suçlu olmaktan başka çaresi kalmayacağından, koşullar onu bir suçlu olmaya sürükler. Bir başka örnek de, Reşat Nuri Güntekin’in ‘Damga’ romanında bahsettiği, başkasını korumak için hapse giren kahramanın, çıktıktan sonra ailesinin bile ona güvenmemesi ve düzgün bir işe girememesi sonucunda,

namuslu bir hayat kuramamasıdır (Güntekin, 2014).

Etiketleme kuramı, ilk kez Becker tarafından ortaya atılmıştır. Sembolik etkileşimcilik yaklaşımının temelini atan bu görüşü benimseyen düşünürler, sosyal olayları insanlar arasındaki ilişkilere ve etkileşimlere dayandırır (Gündüz Mutluer, 2000: 122). Lemert (1951: 12) ve Becker (1963: 9), bir kişinin normal görülenin dışında hareket ettiğinden dolayı diğerlerinden ayrıştırılarak, sınıflanmasına yol açan, sapma gösteren birinin davranışları üzerinde durmuştur. Aslına bakıldığında, sapma davranışları tamamen çevremizle ilişkilidir. Toplumdaki hiç kimsenin toplum kurallarının tümüne uygun hareket etmesi beklenemez (Giddens, 2000: 182-183). Sorulduğunda herkesin kırmızı ışıkta geçtiği, çimlere bastığı, yerlere çöp attığı olmuştur. Ayrıca suç işlemesine rağmen, yakalanmayanlar, yakalanıp da affedilenler etiketlenmez ve göz ardı edilebilir. Etiketleme kuramı bağlamında, suçlunun değil suçu işleyenlerle sürecin içindeki diğer aktörlerin etkileşiminin sapma davranışını oluşturduğunu söylemek mümkündür (Bilton vd., 2003/2009: 389).

Etiketleme kuramında Becker (1963: 9) toplumun bakış açısıyla, bilinçli ya da bilinçsizce kurallara uymayanlar, sınırları aşmayı alışkanlık haline getirenlerin 'sapmış' (deviant) olarak damgalandığını ifade etmiştir. Suç işleyenler, onaylanmayan davranışlar gösteren ve etiketlenen kişilerdir (Arıkan, 1986: 123; Sankır, 2013: 148-149). Toplum bu sapmış kişilere etiket takarak, diğerlerinin bu kişi hakkında fikir sahibi olmasını ve onu sistem dışı bırakmayı amaçlamaktadır. Goffman, bu süreci çekirdek sosyal sapma teorisiyle ifade eden ilk kişi olmuştur. Sosyal sapmaya dair, etnik farklılıkları ve fiziksel özürler ile ilgili uygunsuzlukları örnek vermiştir (Sumner, 1994: 227-228). Sosyal sapma için verilen örnekler, aynı zamanda damgalama türlerine de atıf yapmaktadır.

Becker (1963: 4) ise, grup kurallarından sapan kişileri 'dışarıdakiler' olarak ifade

etmektedir. Toplumsal normlara uygun hareket edenler dairenin içerisinde kalırken, sosyal problem olarak görülen sapma davranışını işleyenler ise dışarıda kalmaktadır. Sosyal problem, suç, fakirlik ve ırklararası ilişkiler gibi unsurları kapsar (Becker, 1963: 18).

Sosyal problemler, suçlu ile sapma tanımını yapan kişilerin etkileşimine göre değişir. Bu etkileşimde güç, önemli bir kriterdir. Etiketleme kuramı, suçluluk ve güç ilişkilerinin anlaşılmasında büyük rol oynamaktadır. Güçlüler, suçluyu belirlemede ön planda olduğundan; güçsüzleri dezavantajlı bir duruma düşürebilirler. Sosyal statüsü alt seviyelerde olanlar hem güçsüz hem de toplumsal kaynaklara daha az sahip olduğundan, etiketlenmeye karşı koyamazlar (Bilton vd., 2003/2009: 390). Etiketçi genellikle yasa koyucu, düzen koruyucu, başkalarının üzerinde ahlâk tanımlamaları yapan kişiler yapıştırır. Örneğin; genelde zenginler fakirleri, erkekler kadınları, yaşlılar gençleri, etnik çoğunluklar azınlıkları yaftalar (Giddens, 2000: 189).

2.2. Yükleme Kuramları

Yükleme kuramları, insanların içsel ya da dışsal faktörlere bağlı olarak başkalarının davranışlarına anlam yüklemeleridir. Yükleme kuramları kişilerarası ve gruplar arası ilişkiler olmak üzere iki boyutta değerlendirilebilir:

2.2.1. Kişiler Arası Yükleme

Heider (1958: 141)'a göre, içsel ve dışsal yüklemeler (faktörler), algıları yönlendiren unsurlardır. İçsel yüklemeler; yetenekler ve güdüler gibi kişinin içinden gelen veya kişiye bağlı olan etki elemanlarıdır. Örneğin; bir kişiye "yeterince becerikli ve yetenekli" olmadığı yorumu getirilmesi, içsel faktörlere vurgu yapar. Dışsal yüklemeler ise; bireyin dışında gelişen, kontrol etme imkânının olmadığı çevresel etkenlerdir. Kendiliğinden gelişen durumlar ya da toplumsal baskı ile hareket etmek örnek olarak verilebilir (Hogg ve Vaughan, 2010: 99; Özkalp ve Kırel, 2011: 596).

Kelley (1980: 465-466)'e göre; insanlar, bir davranışa yükleme (attribution) yaparken; içsel ya da dışsal faktörlerle ilişkili 3 tür bilgiye ihtiyaç duyar.

1) Fikir birliği (Benzerlik): Yargılanan kişinin düşünce ve davranışları eğer herkesçe uygulanıyorsa; fikir birliği yüksek, değilse düşüktür.

2) Tutarlılık: Yargılanan kişi her durumda aynı biçimde hareket ediyorsa; tutarlılık yüksek, çelişkili davranıyorsa tutarlılık düşüktür.

3) Ayırıcı özellik (Belirginlik): Yargılanan kişinin farklı ortamlarda da ortalama aynı tarzda davranıyorsa; ayrımcılık düşük, değilse yüksektir.

2.2.2. Gruplar Arası Yükleme

Gruplar arası yüklemelerde, insanlar kendi davranışlarına bir grubun üyesi olarak; başkalarının davranışlarına ise iç grup ya da dış grup etkisi ile nedenler yüklerler. Bir gruba ait olanlar, kendi düşüncesine yakın olanları iç grup; uzak olanları ise dış grup üyesi olarak niteleyerek, bazı anlamlar yüklerler. İç gruba aldıklarını kendilerine benzer bulurken, dış gruptakileri benzer saymazlar (Baron ve Graziano, 1991: 534).

Damgalamada etkisi büyük olan yüklemeler sırasında, kişileri ve grup ilişkilerini yorumlayabileceğimiz bazı yanlışlıklar oluşur. Bunlar; temel yükleme yanılığı, nihai yükleme yanılığı, kendini kayıran yanılık ve iç grup yanılığıdır.

• *Temel yükleme yanılığı:* Ross (1977: 1983) tarafından ortaya atılan görüşe göre, insanlar diğerlerinin davranışlarını kişisel özelliklere dayandırma eğilimindedir. Ondan dolayı bu kişileri, dışsal faktörlerden ziyade, içsel faktörlerle açıklarlar. Örneğin, işsiz olan birinin çevresel koşullardan dolayı değil, kendisinin beceriksiz ve tembel olduğu için iş bulamadığı yorumu yapılır (Hogg ve Vaughan, 2014: 108).

• *Nihai yükleme yanılığı:* Pettigrew (1979: 467)'in düşüncesiyle, olumsuz dış grup davranışları kişisel özelliklere, olumlu dış grup davranışları ise dışsal faktörlere yüklenir. Örneğin, hoşlanılmayan bir gruba

ait kişinin başarılı olması, kayırmacılık yapıldığına dayandırılabilir.

• *Kendini kayıran yanılık:* İnsanlar, başarı ve başarısızlık durumlarında kendilerini korumak amacıyla, içsel ya da dışsal özelliklere yükleme yapmaya yatkındırlar. Başarısızlık durumunda sorumluluğu bir başkasına atma veya başarı kazanıldığında kendisinden kaynaklandığını düşünme gibi örnekler verilebilir (Hogg ve Vaughan, 2014: 112).

• *İç grup yanılığı (Etnosantrik yükleme):* Grup içi üyelerin toplum tarafından arzu edilen (pozitif yönlü) davranışları, dış grup üyelerinin toplum tarafından arzu edilmeyen (negatif) davranışları kendilerine bağlanırken; iç grup üyelerinin negatif davranışları ve pozitif dış grup davranışları ise tamamen dışsal faktörlere bağlanır. Dış grubun başarılarının görmezden gelinmesi, hatalar hakkında suçlanması eğilimi yüksektir. Hatta ilgileri olmasa dahi, bazı olumsuz durumların dış grubun etkisiyle yaşandığı farz edilebilir. Örneğin; ekonomideki kötü gidişatin suçu, dış grup olan azınlıklara yüklenebilir (Hogg ve Vaughan, 2014: 114).

Sosyal algılar, kişiler ve gruplar arasındaki yüklemeler aracılığı ile çevredeki olayların nedeninin anlaşılmasına, açıklanmasına ve kişinin kendisini gerçekleştirmesine yardımcı olur. Ancak sosyal algıların önünde seçici algı, kendini gerçekleştiren kehanet ve kalıpyargı tehdidi gibi bazı engeller bulunabilir.

• *Seçici algı:* Çevreden çok fazla bilgi gelmesine rağmen, insanlar kendi görüşünü destekleyen bilgiyi seçmeye daha meyillidir. Rahatsız eden görüşler, düşünce yapısına ters düşen bilgiler dikkate alınmaz (Özkalp ve Kirel, 2011: 601).

• *Kendini gerçekleştiren kehanet:* Jussim ve diğerlerine (1996: 286-287) göre kalıpyargı temelindeki bir inancın, inancı doğrulayan maddi bir gerçeklik ortaya çıkarmasıdır. Diğer bir deyişle, etkileme gücü sayesinde, algıların gerçekliği değiştirmesidir. Bir kişi ya da grup hakkında sahip olunan beklentilerin, onların

gösterdiği davranışları etkilemesi kendini gerçekleştiren kehaneti oluşturur (Aronson vd., 2010/2012: 787; Özkalp ve Kirel, 2011: 603; Hogg ve Vaughan, 2014: 382). Örneğin; kendilerinden düşük performans beklenen askerlerin düşük bir başarı gösterdiği görülmüştür. Bu durum, literatürde *Golem Etkisi* olarak ifade edilir (Özkalp ve Kirel, 2011: 604). Bir kişiyi ya da grubu damgalama, bu nedenlerle kendini gerçekleştiren kehaneti etkiler (Jussim vd., 2000: 374).

- *Kalıpyargı tehdidi*: Damgalanan kişinin olumsuz kalıpyargıları duyması ve bilmesi sonucunda oluşan farkındalıkla birlikte oluşan kaygılı duygu durum kalıpyargı tehdidi olarak tanımlanmıştır (Steele ve Aronson 1995: 497; Steele vd., 2002: 380; Hogg ve Vaughan, 2014: 380). Sınav sorularına ırkçı temalar yerleştirilen Afrikalı öğrencilerin, “sınavda başarısız olursam hem kendimi hem de ırkımı kötü göstermiş olacağım” korkusu ile yeteneklerini kısıtladıkları ve diğer öğrencilere göre sınavdan daha başarısız oldukları bulunmuştur (Aronson vd., 2010/2012: 782-783).

2.3. Sosyal Kimlik Kuramı

Sosyal kimlik, insanların kim olduğunu ifade eder ve çevresiyle uyumunu kolaylaştırır. Ancak grup içi kayırmayı özendirme gibi bazı olumsuzluklar yaşanabilmektedir. İnsanlar, benzerlik, belirginlik, statü ve belirsizliği azaltma durumlarında sosyal kimliği daha fazla ön planda tutarlar. (Robbins ve Judge, 2013: 278-279):

- Benzerlik: Değerler ve özellikler benzerlik gösterdikçe, özdeşleşme artar.
- Belirginlik: Diğer gruplardan ayırt edici kimlikler daha kolay fark edilebilir.
- Statü: İnsanlar kendilerini, yüksek statülü gruplarla ilişkilendirirler.
- Belirsizliği azaltma: İnsanlar kim oldukları ve dünyaya nasıl uyum sağlayacağı konusunda kimlik sayesinde yol çizerler.

Tajfel ve Turner (1979: 40)’ın savunduğu Sosyal Kimlik Kuramı sayesinde damgalama süreci kimlik ile ilişkilendirilebilir. Kendilik algısı ve sosyal algı sürecini açıklayan bir kuramdır. Bu kuramda, insanların doğuştan itibaren nesnelere, olayları ve diğer insanları kategorize ederek; “biz” ve “onlar” diye sınıflandırdıkları ve gruplaşmaya yöneldikleri anlatılmaktadır. Kişiler, kendini özdeş gördükleri grupları olumlu algılayarak, diğer grupları kötü algılayabilmektedir (Hogg ve Vaughan, 2014: 117).

Bireysel kimlik; kişilik, özel beceriler, görünüm ve ilgilerdir. Sosyal kimlik ise; bir üniversitenin öğrencisi, bir kurumun çalışanı, bir ülkenin vatandaşı olmak gibi, üye olunan gruplardır. Bazı grupların üyesi olmak bu grubun başkaları tarafından olumlu olarak nitelendirilmesine sebep olur. Örneğin; toplum içinde saygınlığı en yüksek mesleklerden birini icra eden hekimler, kendilerini meslekleriyle özdeşleştirirler. Benzer biçimde genelde insanlar kendilerini takımla özdeşleştirmekten, başarılı spor takımlarının renkleri ve logolarıyla ifade etmekten hoşlanırlar. Takım başarılı olduğu müddetçe birey de güçlü bir kimlik taşıyacaktır (Özkalp ve Kirel, 2011: 593-594).

Sosyal kimlik kuramı, etnosantrik yüklemeye yanlılığı ile benzer yönleri sahiptir. İyi içsel şeyler ve kötü dışsal şeyler iç gruba; kötü içsel şeylerle iyi dışsal şeyler ise dış gruba yüklenmeye çalışılır. Rakip olarak görülen ya da sevilmeyen gruplar hakkında olumsuz ifadeler daha kolay benimseyip kabul edilir. Olumlu özellikler ise gruba değil farklı dışsal etkenlere bağlanabilir (Özkalp ve Kirel, 2011: 594; Hogg ve Vaughan, 2014: 117). Henri Tajfel (1982: 7) bunun altında yatan temel güdünün benlik değeri olduğunu vurgulamıştır. Bireyler, benlik değerlerini artırmak için belirli gruplarla özdeşleşme ihtiyacı hissederler. Özdeşleştikleri grubu, diğer gruplardan üstün görerek değerlerini artırdıklarını düşünürler. Bunun bir diğer sonucu, dış grup homojenliği yaklaşımıdır. Genelme

ifade eden bu yaklaşımda dış grup üyelerinin daha fazla birbirlerine benzedikleri varsayılır (Aronson vd., 2010/2012: 764-765).

Turner (1984: 528)'a göre, kişilerin gruplar arasında karşılaştırma yapmaları ve bir gruba üye olmaları, temelde özgüven ve özsaygı kazanma ihtiyaçlarına dayanır. Sosyal kimlik, bir gruba üye olunduğunda o grubun kişiye dair sağladığı olumlu ödüller veya kazanımlardır. İç grupla dış grup arasında çatışma artarsa, sosyal kimlik de artacaktır. Dış grubu reddetmenin karşılığı, iç grupta değer kazanmak olacaktır (Baron ve Graziano, 1991: 534).

Sosyal gruplar, sıkıntı yaratan geniş ölçekli olayları dış gruplara -yani günah keçilerine- yüklemek için mevcut kalıpyargıları harekete geçirebilir ya da yeni bir kalıpyargı ortaya atabilirler. Örneğin, ekonomik bir değerlendirmede; "Para yoktu, çünkü tüm para, belirli bir ırktan olanların elindeydi." yorumu, suçu bir gruba atma yaklaşımıdır. Bir dış gruba yönelik eylemleri ya da planları uygulamak için de kalıpyargılar gerekçe gösterilebilir. Örneğin, bir dış grubun sömürülmesine açıklama getirebilmek için onların kalın kafalı, basit, tembel insanlar olduğu gibi bir kalıpyargı geliştirilebilir (Hogg ve Vaughan, 2014: 117). Olumsuz kalıpyargılara hedef olan kişi ise, gruptan farklı olduğunu içselleştirerek utanma, değer kaybı, güvensizlik gibi duygular yaşar (Ritsher, vd., 2003: 32).

2.4. Sosyal Temsil Kuramı

Damgalamayı anlamada bir diğer kuram, Moscovici'nin kuramı olan "Sosyal temsil"dir. Sosyal temsil, çevremizi anlamlandırırken, neden sonuç ilişkisini kurarken kültürel bilgileri inşa edip iletebilmenin bir yolu olarak; grup üyelerince paylaşılan ortak anlayışlardır.

Sosyal temsiller, aşına olmadığımız, beklenmedik ve karmaşık durumlarla karşı karşıya kalındığında, durumu basitleştirmek için kullanılır. Bilinmedik olanı, bildik ve nete dönüştürür (Hogg ve Vaughan, 2014: 114-117). Ait olunan gruplara dair

düşüncelerin kabullenilmesi, ötekileştirilen diğer gruptaki kişilerin davranışları ve tutumlarının ise kolaylıkla yadırganmasının nedeni de budur. Gruplardan yola çıkarak, toplumda deneyimlenen olayların sonucunda ortak düşünce alt yapısı bu sayede oluşur.

3. DAMGALAMANIN TÜRLERİ

Damgalama, farklı durumlarla ilişkilendirilerek türlerine göre sınıflandırılabilir. Kişiler, birçok yönden damgalanabilir. Örneğin, doğuştan getirdiği bazı özelliklerinden dolayı (deri rengi, cinsiyet vb.), sosyo-kültürel statüsü (Etnik köken, ideoloji, inançlar, kıyafet vb.), fizyolojik ve psikolojik sağlık sorunları nedeniyle (AIDS, obezite, ruhsal hastalıklar, gebelik vb.) damgalama yaşayabilmektedir (Acun Kapıkıran ve Kapıkıran, 2013: 131-132). Asıl önemlisi, damganın ilişkisel ve bağlama özel olduğudur. Damga, kişisel değil toplumsal bağlamda ele alınmalıdır (Major ve O'Brien, 2005: 395). Bu düşünceye dayalı olarak, Goffman (1963) damgalamaya sebep olan özelliklerin türlerini, farklı boyutlarıyla da gruplandırmıştır: "Görünebilirlik", "Kontrol edilebilirlik", "Kalıtsallık" sınıflandırma başlıklarıdır.

Görünebilir olup olmamasına göre, *görünebilir damga* ve *gizlenebilir damgadan* bahsedilmiştir (Goffman, 1963: 48; Hogg ve Vaughan, 2014: 377; Lee vd., 2005: 155). Görünür damgalamada, kişilerin kalıpyargılardan ve ayrımcılıktan kaçamayacakları bazı özellikleri vardır. Gizlenebilir damgalamada ise, toplumdan saklama imkânı olan bazı özellikler bulunur (Hogg ve Vaughan, 2014: 377). Damgalamaya sebep olan işaretlerin, görünebilir olanları, fiziksel deformasyon, obezite, cinsiyet, deri rengi gibi özelliklerdir. Gizlenebilir olanlar ise ideoloji, mezhep, eşcinsellik, madde bağımlılığı, şizofreni gibi bazı hastalıklardır. Cinsel soğukluk, iktidarsızlık, infertilite gibi sorunlar da yalnızca yakın çevrenizin bildiği konular

olarak gizlenebilir damgalama örnekleridir (Goffman, 2014: 94).

Toplumsal bağlamda görünebilir damgalama saklama imkânı olmazken; gizlenebilir damgayı sahip kişiler bunu diğerlerinden saklamayı tercih edebilirler. Ayrıca, bu kişiler iç huzursuzluğu, sürekli tetikte olma ve tedirginlik duygularıyla baş etmek zorunda kalabilmektedirler (Hogg ve Vaughan, 2014: 377). Ayrıca düşünmeyi istemedikçe tam tersine kendilerini o düşünceyle meşgul hale gelerek, çareyi insanlardan uzaklaşmada ve yalnızlaşmada bulurlar (Atalay, 2009: 14). Örneğin; itibar düşürücü etkisinden dolayı şizofreni hastalığı olan kişiler, gerek arkadaşlarından gerekse meslektaşlarından bunu saklamayı tercih etmektedir (Lee vd., 2005: 155).

Kontrol edilebilirliğine göre damgalama, kişilerin kendi seçimleri sonucu ve kontrolleri dışında olan durumlar olarak sınıflandırılabilir. *Kontrol edilebilir damgalar*, parti sempatanlığı, sigara, kilolu olma, çocuk istismarı gibi sorumluluğun mağdura yüklendiği konulardır. *Kontrol edilemez damgalar*, ırk ve din gibi kişinin elinde olmayan konulardan dolayı yaşanan damgalamadır. Kontrol edilemez özellikler nedeniyle kişiler daha az eleştirilirken; kontrol edilebilir damgayı, kişilerin kendi seçimleriyle oluşturdukları düşünüldüğünden damgalama daha yoğun yaşanabilmektedir (Hogg ve Vaughan, 2014: 377).

Kalıtıllığına göre, yani doğuştan gelen ve sonradan kazanılan durumlar olarak ayrılabilir. *Doğuştan gelen damgalar*, cinsiyet, etnik köken gibi özelliklerdir. *Sonradan kazanılan damgalar* ise, eğitim durumu, meslek gibi konular kapsamındadır (Goffman, 1963: 46).

Goffman (1963: 4), damgalamayı *bedensel tiksinti/iğrenme, bireysel karakter zaafı* ve *etnolojik damga* olmak üzere üçe ayırır:

- *Bedensel tiksinti/iğrenme:* Çeşitli fiziksel deformiteler, toplumca kabul gören bedensel korkunçluklar, ses ve konuşma bozuklukları bu gruba girer. Fiziksel

deformitelere kamburluk, kalça çıkığı örnek olarak verilebilir. Ayrıca ruhsal olmayan hastalıklar, özellikle bulaşıcı hastalıklar gibi damgalanan hastalıklar ve kekemelik, konuşma, söyleyiş, ses bozuklukları da diğer örneklerdir.

Bugüne gelene kadar hastalıklar, her dönem damgalama sebebi olmuştur. En fazla damgalanan hastalıklar arasında cüzzam, veba, tüberküloz, kanser, AIDS, sifiliz (frengi), epilepsi, multiple skleroz (MS), vitiligo ilk sıralarda yer alır. Ayrıca kolostomi gibi bazı operasyonlardan sonra hastaların yaşadığı süreç de damgalamanın bir nedeni olabilmektedir. Son yıllarda kötülük metaforu² olarak en sık karşılaşılan hastalıklardan biri ise kanserdir. Günümüzde kansere yakalanan pek çok insan, en yakınındaki kişilerden dahi damgalama görmektedir. Bulaşıcı olmamasına rağmen kendisinden kaçılmasını, aşk hayatının bitmesini, terfi şansının gitmesini engelleyememektedirler. Hatta birçok kişi, işten atılma korkusuyla hastalığını yöneticilerinden dahi saklamaktadır (Sontag, 2005: 6-9). Bir başka hastalık, örneğin; yüksek tansiyon insana yeni bir kimlik sunmazken, kanser günahlarının karşılığında başına gelen bir bela olarak onu toplumdan soyutlayabilir (Sontag, 2005: 136). Yüksek tansiyondan ölümler de azımsanmayacak kadar fazla olsa da, kanserin adı dahi ölümle eşdeğerde tutulmaktadır. Adeta bir kişiye hastalığını telaffuz etmek, ona ölüm fermanını okumak gibi gelmektedir. Stendhal, "Armance" romanında bu konuya tüberküloz hastası olan oğluna hastalığının ismini dahi söyleyemeyen annenin korumacı tutumunda değinmiştir. Romanın kahramanının annesi, çocuğuna eğer hastalığının ismini söylese, hastalığının seyrini olumsuz etkileyeceğinden korkmaktadır. Diğer bir örnek de, Karl Menninger'in "Hayati Denge" kitabında kanserle mücadele eden hastaların, ölmesine sebep olan unsurun hastalıklarını öğrenmeleri olduğunu

² Metafor, bir şeye başka bir şeye ait bir isim vermeye dayanır. Bir şeyin olmadığı bir şey olduğunu ya da ona benzediğini söylemek, felsefenin ve şiirin ortaya çıkışı kadar eski bir zihinsel işlemdir (Sontag, 2005: 99).

vurgulamıştır. Kanser sadece bir hastalık olarak değil de, bir kötülük ve baş edilemez bir istilacı gözüyle bakıldığı sürece, kansere yakalandığını öğrenenlerin morallerinin dibe inmesi kaçınılmazdır (St Celements University, 2014: 65-69).

- *Bireysel karakter zaafı:* İradenin zayıf olması, baskılanması gereken ve doğal olmayan tutkular, dürüst olmama, aşırı uçlarda inançlara sahip olma, ruhsal hastalıklar, işsizlik, intihar girişiminde bulunma, radikal siyasi davranışlar, hapis yatmak, alkol gibi bağımlılıklar, eşcinsellik, pedofili ve ahlâksızlık olarak algılanan bireysel karakter kusurları bu başlıkta değerlendirilebilir.

Hastalıklar, bazı durumlarda onu taşıyan kişi için bir etiket halini alır. Özellikle psikiyatrik hastalar, “deli” ve “akıl hastası” etiketinin yükünü taşımaktadır. Akıl hastası, hemen her zaman muhatabını aşağılayan bir anlamda kullanılır. Bu nedenle “akıl hastalığı”, “ruhsal hastalık” kavramına göre daha ağır bir durumu ifade eder ve daha yoğun damgalama içerir. Hiç kimsenin taşımaktan mutlu olmayacağı bu sıfatlar, ruhsal hastalıklara sahip kişilerde hastalığın derinleşmesine sebep olur (Taşkın, 2007b: 98). Ruhsal hastalığı olanlar içerisinde, şizofrenler en çok damgalamaya uğrayanlardır (Schulze ve Angermeyer, 2003: 299; Kocabaşoğlu ve Aliustaoğlu, 2003: 191). Şizofreni hastalarına karşı ailelerinde, çevrelerinde, sağlık personeli adayları olan öğrencilerde, hemşire ve doktorlarda dahi bazı önyargılı tutumlar görülebilmektedir (Katkak, 2008; Arkan vd., 2011; Kuş Saillard, 2010; Baysan Arabacı ve Çam, 2011). Ayrıca diğer ruhsal hastalıklar, bipolar bozukluk (Perlick vd., 2001), anksiyete bozuklukları (Gümü, 2008), alkol ve madde kullanım bozuklukları (Bilge ve Çam, 2010) da damgalanan hastalık olarak sayılabilir.

- *Etnolojik Damga:* Kabilesel damga olarak da ifade edilen etnolojik damga, belirli bir ırk, ulus ve dine yönelik etnik temelli olumsuz yüklemelerdir (Kuş Saillard, 2010: 15). Soy bağıyla aktarılır ve bir topluluğun tüm mensuplarına eşit

biçimde bulaşabilir. Azınlıklara yönelik uygulanan damgalama, bu damgalama türünde halen güncelliğini koruyan bir örnektir. Günümüzde azalmasına rağmen, Amerika’da siyahilere uygulanan ırk ayrımcılığı bunun en belirgin örneğidir. Herhangi bir sebep olmaksızın tehdit edilme ve şiddete uğramaları işten bile değildir. Plant ve diğerleri (2009: 963) tarafından yapılan çalışmada 2008 yılında Barack Obama’nın başkanlığa gelmesinin, ayrımcılığa dair bütün problemleri çözmesine de; siyahilere karşı toplumdaki önyargılarda keskin bir düşüşe sebep olduğu ortaya çıkarılmıştır. Toplumun gözünde, seçim konuşmalarında dinledikleri hitabeti kuvvetli, özgüveni yüksek Afrika kökenli bir Amerikalı imajı, yeni bir imge oluşturarak ve bir kısım olumsuz kalıpyargılarının sarsılmasına sebep olmuştur. Ancak halen Amerika’daki büyük şehirlerde Afrika kökenli Amerikalıların kendilerini alacak bir taksi bulamaması yaşanan bir gerçektir (Aronson vd., 2010/2012: 744-746).

Literatürden yararlanılarak diğer damgalama türleri de ortaya konulmuştur. Bu damgalama türleri, Şekil 1’de yer alan “birincil damgalama”, “ikincil damgalama”, “toplumsal damgalama”, “yapısal damgalama” ve “kurumsal damgalama” aşşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır:

Damgalama öncelikle etki alanına göre, *birincil damgalama* ve *ikincil damgalama* olarak sınıflandırılabilir. *Birincil damgalama*, etkin damgalama ve doğrudan damgalama olarak da tanımlanır. Kişinin kendisine yönelik olan damgalama türüdür. *İkincil damgalama* ise, hissedilen damgalama, dolaylı damgalama ve birliktelik yoluyla damgalama olarak tanımlanabilir. Kişinin aile bireylerine, arkadaşlarına ve yakınlarına yayılan damgalama türüdür. Damgalanan kişiyle ilişkisi olan kişilerin de etkilendiği sosyal ve psikolojik bir süreçtir (Bos vd., 2013: 2).

Birincil damgalamanın, kişi özelinde değerlendirilebilen *hissedilen damgalama* ve *içselleştirilmiş damgalama* kapsayıcı olduğu söylenebilir.

Hissedilen damgalama, algılanan damgalama olarak da bilinmektedir. Damgalanan kişinin damgalamaya ilişkin hissettikleridir. Davranışları gizlemeye çalışması, utanç, korku duyması gibi duygular yaşamasıdır (Brohan vd., 2010: 2-3).

İçselleştirilmiş damgalama, kendini damgalama ve kişisel damgalama olarak da ifade edilebilir. Ayrıca bazı kaynaklarda öz damgalama olarak geçmektedir (Çam ve Çuhadar, 2011; Coşkun ve Güven Caymaz, 2012). *İçselleştirilmiş damgalama*, diğer insanların yönelttiği görüşlerin, kişilerin iç dünyasında duygu, düşünce, inanç ve korku boyutunu etkilemesi ve bir kabul oluşturmasıdır (Kuş Saillard, 2010: 15). Damgalanan kişinin atıfları kabullenmesi, içselleştirmesi, toplumun inançlarını özümsemesi, artık kendisinde bu durumun varlığını benimsemesidir (Rüsch vd., 2005: 530; Yıldız vd., 2012: 2). Kendi kendisinin inançlarını, tutumlarını, önyargılarını damgalamasıdır (Simmons vd., 2015: 407). Damgalamaya maruz kalan kişi üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerdir (Bos vd., 2013: 2). Öz saygı ve itibarının sarsılması, utanç yaşaması, suçluluk hissetmesidir (Van Brakel vd., 2006: 309). Değer verilmeyen kişinin, kendini grubun bir üyesi olarak görmemesi, bir süre sonra çevresindeki insanlardan kaçmasına sebep olur (Yıldız vd., 2012: 2).

Toplumsal damgalama, sosyal damgalama ile eşdeğer görülebilir. *Toplumsal damgalama*, genel kamu tarafından sahip olunan kalıpyargılar, önyargılar ve ayrımcılık içeren inançlar üzerinde toplanır (Simmons vd., 2015: 407). Özelde ailenin ya da akrabaların, geniş çaplı olarak düşünüldüğünde ise toplumun damgalanmış birine ya da bir gruba karşı gösterdiği sosyal ve psikolojik tepkiler, tahammülsüzce davranış ve tutumlardır (Rüsch vd., 2005: 530; Bos vd., 2013: 2; Balkanhoğlu, 2012: 174). Toplumsal damgalama, içselleştirilmiş damgalamaya yol açar (Simmons vd., 2015: 407; Corrigan vd., 2014: 42-44).

Yapısal damgalama, deneyimlenen damgalama olarak ifade edilebilmektedir. Yapısal damgalama, toplumdaki gruplara karşı, sosyopolitik güçlerle imkânların kısıtlanması, hükümet bütçelerinden yeterli pay ayrılmaması gibi sistemin kendisinde adaletsizlik ve fırsat eşitsizliği oluşturulmasıdır (Corrigan vd., 2014: 49). Bir toplumdaki bazı statü ve ideolojik sistemlere karşı yapılan damgalamanın meşrulaşmış hali olarak görülebilir. Gerçek ayrımcılığın tecrübe edildiği ve kişinin katılımının kısıtlandığı bir aşamadır (Bos vd., 2013: 2; Van Brakel vd., 2006: 309). Örneğin; oy kullanma, seçim bürosu açma, evlat edinme, evlenme gibi haklardan mahrum olan ruhsal hastalığı olan kişiler; bu şekilde aslında tam bir vatandaş olarak da görülmemektedir (Corrigan vd., 2014: 49).

Kurumsal damgalama, kamusal alanda gündelik işlemler sırasında yaşanan damgalamadır. Hastaneler, işyerleri, kamu kurumları gibi alanlarda yaşanan sorunlar örnek verilebilir. Ruhsal hastalığı olanlar, gerek işyerlerinde, gerekse de yardım için sağlık kurumlarına başvurduklarında kurumsal damgalama ile yüz yüze gelirler (Kuş Saillard, 2010: 15). Muhlbauer (2002: 80)'a göre, kurumsal damgalama örgüt kültürünün derinlerine yerleşebilen "kurumsal ırkçılık" a benzer özellikler taşır. Örgüt kültürünün bir parçası olarak informal bir meşruiyet kazandığından, fark edilmesi ve çözüm bulunabilmesi yıllar alabilir.

Kurumsal damgalamaya, Türkiye'de bazı kamu psikiyatri hastanelerinin etiketlenerek espri konusu yapılması da örnek olarak verilebilir. Kurumsal boyutta yapılan bu damgalamada, ruhsal hastalığı olan kişilerin o kurumla bağdaştırılarak dalga geçilmelerine sebep olmaktadır (Coşkun ve Güven Caymaz, 2012: 122). Kurumsal damgalama yalnızca şahsen sahip olunan değil, birliktelik yoluyla da sahip olunan damga unsurlarından kaynaklanabilir. Kulik ve diğerleri (2008: 216-217) tarafından yapılan çalışmada, yakınları veya ailelerinden birinin sahip olduğu damga özelliği nedeniyle damgalanan çalışanların

yaşadığı olumsuz tepkilerden bahsedilmektedir. Örneğin; ilaç bağımlılarının, ruhsal hastalığı olanların, tutukluların, AIDS mağdurlarının, eşcinsellerin, obezlerin, zihinsel engellilerin ve bunaklık yaşayanların aileleri ve sevgilileri bu damgalamadan nasiplerini almıştır.

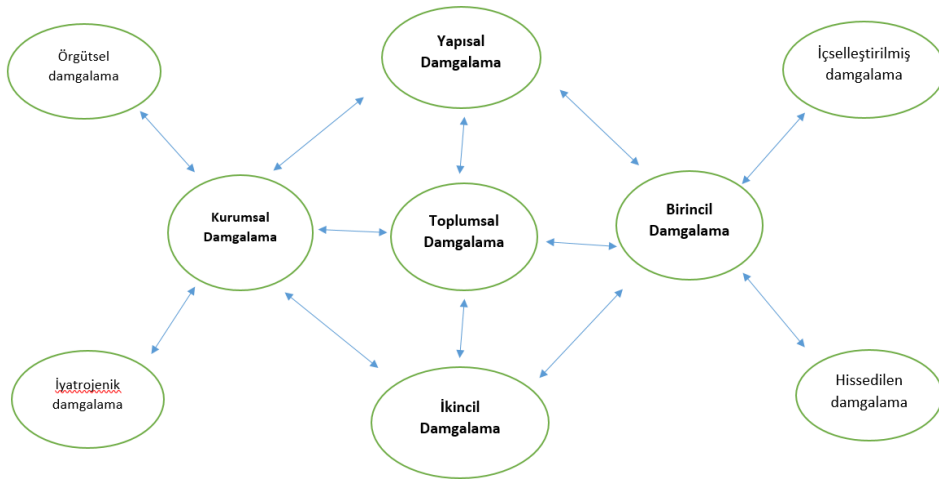
Kurumsal damgalamanın, örgütsel damgalama ve iyatrojenik damgalama olarak ikiye ayrıldığı ve onları kapsayıcı özellikte olduğunu söylemek mümkündür.

Örgütsel damgalama, firma ve sektör itibarının az olduğu işyerleri üzerindeki damgalamadır. Örneğin; sigara ve alkol firmaları, kumarhaneler, gece kulüpleri, kürtaaj klinikleri, nükleer enerji ve silah üreticisi firmalar gibi günah endüstrileri ilk sıralarda sayılabilir (Tracey ve Phillips, 2016: 740; Devers vd., 2009: 157; Grougiou vd., 2016: 906). Ayrıca firmaların başarısızlıkları, iflas etmeleri, etik olmayan

kazanç yöntemleri ve ‘çin malı’ etiketinin altına gizlenen damgalamadaki gibi coğrafi unsurlar, örgütsel damgalamaya konu olabilmektedir (Tracey ve Phillips, 2016: 741; Devers vd., 2009: 158). Diğer taraftan örgütsel damgalamada yalnızca firma itibarı değil, çalışanların adli veya tıbbi yönlerden itibar sarsıcı damgalamaları da bu grupta yer alır (Devers vd., 2009: 154).

İyatrojenik damgalama, Sartorius (2002) tarafından ortaya atılmıştır. *İyatrojenik damgalama*, başta psikiyatristler olmak üzere sağlık personelinin hastaya karşı olan damgalayıcı tutumlarını açıklamak için kullanılır. Bu damgalamanın içerisinde hastalığın teşhisiyle birlikte, hastalığın kendisinin de bir etiket oluşturarak damgalamaya hizmet etmesi de bir faktör olarak belirtilebilir (Sartorius, 2002: 1470-1471).

Şekil 1: Damgalamanın Türleri Modeli

Kaynak: Pryor and Reeder, 2011: 791’den yararlanılarak, araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

4. DAMGALAMANIN AŞAMALARI

Damgalama bir süreç olarak değerlendirildiğinde; literatürden

yararlanılarak bazı aşamalardan oluştuğu söylenebilir. Corrigan ve Watson (2002: 16) “kalıpyargı”, “önyargı” ve “ayrımcılık”

olmak üzere üç aşamadan söz etmiştir. Link ve Phelan (2001a: 365) ise sosyolojik bir bakış açısı ile “etiketleme”, “kalıpyargılar”, “bilişsel ayırım” ve “sosyal konum/statü kaybı ve ayrımcılık” olarak bir sınıflandırmaya gitmiştir. Bu sınıflandırmaya, “duygusal reaksiyonlar” Link vd., (2004: 513) tarafından eklenmiştir. Bu durumda damgalamanın aşamaları; “etiketleme”, “stereotipler”, “bilişsel ayırma ya da önyargılar”, “duygusal reaksiyonlar”, “sosyal konum kaybı ve ayrımcılık”tır (Corrigan ve Watson, 2002: 16; Link ve Phelan, 2001a: 365; Link vd., 2004: 513). Bu aşamaların bir başlangıç ve bitiş süreci olarak değil; dinamik ve etkileşimli olduğu farz edilmelidir.

1. *Etiketleme*: Etiketleme, damgalamanın ilk aşamasıdır. İnsanlar, farklı olanı reddetme eğiliminde olduğundan, etiketleyerek onları sosyal ortamlarda ayırtırmayı amaçlarlar. Zeka, deri rengi, cinsel tercihleri gibi konular sosyal olarak ayırtırmaya sebep olur. Siyah ya da beyaz, kör ya da gören, özürlü ya da sağlam diye bazı etiketler takılır. Bu sayede insanlar sınıflandırılabilir ve gruplara ayrılabilir (Link ve Phelan, 2001a: 367-368).

Toplum, etiketlenen kişiyi gerçek kimliği ile değil kendi istediği gibi algılar ve tutumlarını buna göre düzenler. Örneğin; tıbbi yönden, bireyin bir hastalığa sahip olması, hastalık etiketini taşımasına sebep olur. Özellikle ruhsal hastalığı olan kişilere takılan, akıl hastalığı etiketi, dengesiz oldukları yönünde imalarla; ruhsal bozukluk etiketinden dahi rahatsız edicidir (Bilge ve Çam, 2010: 72; Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 4). Bir başka örnek, toplumda cinsiyet anlamında etiketlemede kadınsı davranmayan bayanlar “maskülen” etiketi, erkeksi davranmayan erkekler de “feminen” etiketi almaktadır. Bu da derin bir suçluluk hissi ve anksiyete oluşumunu tetiklemektedir (St Celements University, 2014: 195-223). Ancak bu etiketlere yüklenen anlamlar, toplum yapısı içinde ve farklı kültürler arasında değişiklik gösterebilir (Link ve Phelan, 2001a: 367-368).

2. *Stereotipler* (*kalıpyargılar*): Kalıpyargılar, önyargıların oluşmasına zemin hazırlandığı aşamadır. Kalıpyargılar, toplumsal grup üyelerinin davranışları ve özellikleri ile ilgili inançlardır (Baron ve Graziano, 1991: 526).

Kalıpyargı kavramını ilk kullanan kişi gazeteci, Walter Lippmann (1922)’dir. Kafamızda taşıdığımız küçük resimler ile gerçek dünya arasında bir fark olduğunu ilk kez vurgulayan kişidir. Kalıpyargı, aralarında fark olup olmamasına bakmadan bir grubun hemen hemen hepsi ile ilgili aynı karakteristik özellikleri onlara atfederek, genelleştirme yapmaktır. Kalıpyargı oluşturma (stereotipleştirme) duygusal değil, bilişsel bir süreçtir. (Aronson vd., 2010/2012: 751-752).

Bir grupta ya da toplumdaki görüşlere dair, toplu algılar temelinde ortaya çıkar. Gerçekleri tam olarak yansıtmaya da, kabaca yapılan ortak görüş kabul edilen genellemelerdir. İnsanlar, zihinlerinde bazı karakterlere dair fotografik imgeleri şekillendirirler. Karakterlerin bu imgelere sahip olduğunu varsayarak, belirli bir gruba üye olmak için grubun “öteki” kabul ettiği kişilere karşı bir yargılama içinde olabilirler (Schnake, 1990: 94). Ruhsal hastalığı olanları, saldırgan ve şiddet riski yüksek insanlar olarak algılamak bu duruma örnek olarak verilebilir (Link vd., 2004: 513).

Kalıpyargıların kasıtlı ve kötü davranışlara yol açmadığı durumlarda, olumlu yönleri de bulunur. Aslında kalıpyargılar dünyayı daha kolay algılamayı sağlar (Aronson vd., 2010/2012: 752). Toplumsal verileri hızlı bir şekilde analiz etmeye ve sosyal bir grubu anlamlandırmaya yarar (Hilton ve Von Hippel, 1996: 241; Krueger, 1996: 536; Topkaya, 2011: 16). Ancak kalıpyargıların olumsuz tarafı, kestirmeden ve peşinen önceden bir yargıda bulunmadır. Kalıpyargılar, insanları kategorilere ayırarak, karşılaştırmak için kullanılan sıfatlar sayesinde oluşur. Bu kalıpyargılar, ötekileştirmelerin, çarpıtmaların, kuralcı beklentilerin ve önyargılı taleplerin temelini oluşturur. Bir kez oluştuktan sonra geri dönülmesi oldukça zordur (Bilge ve Çam,

2010: 72; Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 4).

Kalıpyargı oluşturmada, bir gruptaki üyeler, başka bir grupta yer alan üyeler hakkında aynı fikirlere sahiptirler ve ortak hareket ederler. Kalıpyargılar, bazen doğru olsa da çoğu zaman yanlış bir düşünceye dayanır. Örneğin; engelli insanların sessiz, yumuşak kalpli, utangaç, güvensiz, kolay itaat edebilen bir yapıda olduğu bazıları için geçerli olsa bile, tüm engelliler için bu düşünce doğru değildir (Özkalp ve Kirel, 2011: 602).

Bir zenci ile beyazı, şişman biri ile zayıfı, özürlü biri ile sağlamı, kadınla erkeği, kızla kadını, Hıristiyan ile Müslümanı, Ermeni ile Türk'ü, Alevi ile Sünni'yi, İslamcı ile Laik'i, hasta ile sağlıklıyı kategorilere ayırmamıza sebep olan kalıpyargılarımızdır (Önder, 2009: 8). İnsanların ait oldukları grup üyeliklerine dayanarak kişilik, tutum ve davranışları hakkındaki kabul görmüş fikirler, o kişiler hakkındaki izlenimleri doğrudan etkiler (Hogg ve Vaughan, 2014: 65).

Kalıpyargılar çalışma hayatını da etkiler. Örneğin; kadınlar, özürlüler ve yaşlı çalışanlar ile ilgili kullanılan pek çok kalıpyargı bulunur. Kadınların kariyer hedeflerinin olmadığı, fazla duygusal oldukları, mantıklı karar alamadıkları konusunda genelleme yapılır. Özürlü çalışanların, kaza yapmaya yatkın oldukları, diğer çalışanları rahatsız edebilecekleri ve yaşlı çalışanlar ile ilgili ise, değişime açık olmadıkları, iş devamsızlığı yaptıkları, personel devir hızlarının yüksek olduğu, katı oldukları gibi bazı kalıpyargılar geliştirilmiştir. Bu kalıpyargıların en olumsuz sonuçlarından biri, işe alım sürecinde yetkili yöneticinin bu düşüncelere dayalı olarak başvuruları reddetmesi, işe girdikten sonra da kariyer fırsatlarını engellemesidir (Schnake, 1990: 94).

Cinsiyete dayalı araştırmaların neredeyse tamamı kadınlara yönelik olan önyargılar ve yapılan ayrımcılık üzerinde durur (Deaux ve LaFrance, 1998'dan akt. Hogg ve Vaughan, 2014: 361). Kadınlar genelde "yuvayı yapan dişi kuş" deyimini ile

özdeşleştirilir. Araştırmada kadınlar daha sevecen, şefkatli, arkadaş canlısı ve sosyal görülürken; erkekler ise daha baskıcı, denetleyici ve özgür görülmüştür (Aronson vd., 2010/2012: 754-755).

3. *Bilişsel ayırma / Önyargılar*: Bir nesne ya da durum konusunda, bazı yargılar ve stereotipler üzerinde oluşur. Etiketlenmiş kişilerin "biz" ve "onlar" diye ayrılarak kategorilere yerleştirilmesi aşamasıdır (Link ve Phelan, 2001a: 367).

Önyargılar, damgalamanın oluşumundaki önde gelen aktörlerdir. Önyargılar, geçmişten gelen kalıpyargılar ve yorumlar üzerine bina edilir (Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 4). Kalıpyargılar, bilişsel süreci; önyargılar ise, psikolojik süreci oluşturur. Önyargılar, kalıpyargıları destekler ve duygusal tepkilerin ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Etiketlenen kişiler "ötekiler" kategorisine sokulur ve zihinde ayrıştırılır (Topkaya, 2011: 16).

El-Messiri'nin (2006/2012: 29) ifadesiyle; önyargı, "*Gruplara yönelik olarak, o grubun üyelerinin hepsini tam olarak tanımadan gösterilen aşağılayıcı tutumlar*"ı ifade eder. Bir grubun görüşlerini benimsemek, o grubun içerisine girebilmek belirli bir bakış açısını savunabilmek, diğerlerinin görüşlerini reddetmeyi gerektirir. Bir gruba karşı duyulan nefret, onların söyledikleri mantıklı dahi olsa kabullenmelerini engelleyecektir (Aronson vd., 2010/2012: 767).

Önyargının özde iki temel ögesi vardır (Cüceloğlu, 2012: 543): İlki, bireye veya gruba karşı yansıtılan olumsuz duygular ve diğeri ise kalıpyargılardır. Önyargı, kökü derinlere inen ve pek çok olumsuz sosyal durumda kendini açığa çıkarabilen tutumlardır.

Önyargının kaynakları ise, üç başlıkta toplanabilir:

(1) Gözlem yoluyla: Gözlemlenerek çocuklukta öğrenilen sözler, davranışlar, yargılamalar önyargıların benimsenmesini kolaylaştırır. Stephan ve Rosenfield (1978) çocukların ırkçı yaklaşımlarını ailelerinden

aldıklarını tespit etmiştir (Baron ve Graziano, 1991: 527).

(2) Kişiliğin bir parçası olarak: Adorno ve diğerleri (1950: 759) tarafından ortaya atılan bu görüş, önyargı geliştirmeye uygun otoriter kişilik tipleri olduğunu vurgular. Otoriter çevrede ve baskı altında büyüyen kişiler, kendilerine misilleme yapamayacak durumda olan düşük statülü grupları ayırıştırarak cezalandırma eğilimindedirler (Baron ve Graziano, 1991: 538).

(3) Grup üyeliğinin bir sonucu olarak: Tajfel ve Turner (1979: 40), insanların doğuştan bir eğilimle nesne, olay ve diğer insanları kategorileştirdiklerini ifade etmiştir. Bu durum, gruplaşmalara yol açabildiği gibi, bulunduğu grup dışındakileri kötü görme fikrine de sebep olur. İnsanlar kendilerini grupla özdeşleştirir ve diğer grubu yargılar.

4. *Duygusal Reaksiyonlar*: Damgalayan ve damgalanan arasındaki ilişkilerin anlamlandırılmasında kritik bir aşamadır. Stereotip ve önyargıların bir araya gelmesi ile öfke, korku, acıma, sinirlilik, anksiyete gibi duygular oluşur (Taşkın, 2007a: 3). Duyguların gösteriliş tarzı, damgalanan kişiye etkili bir şekilde tesir eder. Acımanın sese yansımaları ya nazik ama doğal olmayan bir tarzda konuşma karşısındaki kişinin utanmasına, korkmasına, yabancılaşmasına veya sinirlenmesine yol açabilir (Link vd., 2004: 513).

Bilişsel ve duygusal reaksiyonların sonucunda, toplum içerisinde yerini kaybeden kişiler kendilerini damgalamaya karşı savunmasız hissedebilir. Örneğin, "ruhsal hastalığa sahip olanlar tehlikelidir!" kalıpyargısından sonra, insanlar onlara karşı "korkarım!" gibi bir duygu ile yaklaşabilir (Taşkın, 2007a: 3; Bilge ve Çam, 2010: 73; Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 4). Martin ve diğerlerine (2000: 220) göre, tehlikeliliğe dair verilen bu duygusal reaksiyon, ruhsal hastalığı olan kişilerden toplumun uzaklaşmasına ve dışlamalara sebep olmaktadır. Bir diğer duygusal reaksiyon, ruhsal hastalara karşı duyulan öfkedir. Bu duygunun temelinde, ruhsal hastaların toplumun huzurunu bozan, işe

yaramaz, beceriksiz ve kendi başlarının çaresine bakamayacak durumda oldukları düşüncesi yatar (Taşkın, 2007a: 3).

5. Sosyal konum kaybı ve ayrımcılık: Etiketlenen, kalıpyargılar ile nitelenen, duygusal reaksiyon gösterilen kişilerin doğal olarak değerleri düşer. Böylece kişi artık toplumda eski konumunda yer alamaz. Damgalanan kişi, damgalayanın gözünde istenmeyen özelliklerle ilişkilendirilir ve eski statüsünde bulunamaz. Diğerlerinden dışlanır, reddedilir ve ayrımcılığa açık hale gelir (Taşkın, 2007a: 3-4; Link ve Phelan, 2001a: 370-371).

Toplum hayatı içinde gerek iş yaşamında, gerekse de özel hayatta sosyal bir hiyerarşi vardır. Bu hiyerarşi içerisindeki sosyal konum, kişilerin etki alanı, yetenekleri ve gücüyle doğrudan bağlantılı olduğundan, başarılarını da etkilemektedir (Link ve Phelan, 2001b: 583-584).

Link ve Phelan (2001a: 367)'a göre, sınıflara ayrılmış kişilere istenmeyen özellikler atfedilir. Bu olumsuz kalıpyargılar, başkaları tarafından bu kişilerin ayırıştırılmasına sebep olur. Sonuçta, statü kaybı ve ayrımcılık gelişir.

Ayrımcılık, tüm aşamaların ardından bireye yönelik davranışsal sonuçların ve kenara koyuşların olduğu süreçtir. Toplumdaki kişi ya da grupların diğerlerini damga ve önyargı nedeniyle ve bu sebeplere sığınarak bazı hak ve menfaatlerden yoksun bırakmasıdır. Örneğin, "Tehlikeli ruhsal hastalığı olan insanlardan kaçacağım, çünkü onlar beni korkutuyor." ifadesi, ayrımcılığa varan bir önyargı ve kalıpyargının göstergesidir (Topkaya, 2011: 16).

Önyargılar yalnızca atıftır, ayrımcılık ise davranışsal boyuttadır. Tüm aşamaların sonunda, damgalamanın somutlaşması, bireye ya da gruba yönelik dezavantajlı davranışların ve kenara koyuşların yaşandığı süreçtir (Baron ve Graziano, 1991: 526). Damgalamanın son aşaması olan ayrımcılık ile birlikte sosyal dışlanma da kolayca gelişir. Bu nedenle damgalanan kişinin herhangi bir durumu, düşüncesi ya da engelinden dolayı mağduriyeti gelişir.

Mağduriyet süreci, “Damgalama, sosyal sınırlar yaratılarak damgalananın dışlanmasına ve sosyal hayatının kısıtlanmasına neden olan bir çeşit ayrımcılık mekanizmasıdır.” tanımıyla izah edilebilmektedir (Sankır, 2013: 169).

5. DAMGALAMANIN NEDENLERİ

Sosyal yaşam içerisinde pek çok nedenle farklı olduğu düşünülen kişiye karşı hissettirilen ya da hissedilen değersizlik duygusu damgayı sebep olabilir (Giddens, 2000: 182-183). Bu nedenleri, psikojenik, toplumsal ve teknolojik nedenler olarak sınıflandırılabilir.

(1) Psikojenik Nedenler: Damgalama oluşmasında duyguların önemi büyüktür. İnsanlar, genellikle başkalarının kötü durumda olmasından dolayı gizli bir mutluluk yaşarlar. Çünkü her ne kadar yaşamasa da o acının ne kadar derin bir üzüntüye sebep olduğunu bildikleri için, ona sahip olanın kendileri değil karşı taraf olması rahatlatıcı bir etkide bulunur. Kendisini iyi ve üstün bir konuma, mağduriyet yaşayanı ise aşağı bir konuma yerleştirir (Önder, 2009: 8). Bununla birlikte karşı taraftaki kişi ise, tehditlere, başarısızlıklara ve çatışmalara maruz kalır. Özgüvenini, özsaygısını kaybeder (Kocabaşoğlu ve Aliustaoğlu, 2003: 191).

Asıl olarak damgalamanın temelinde olumsuz inançlar ve önyargılar yer almaktadır (Çam ve Bilge, 2007’den akt. Bilge ve Çam, 2010: 71). Damganın hayat bulduğu zemin önyargıdır (Oran ve Şenuzun, 2008: 5). Örneğin, ruhsal hastalara karşı gösterilen damgalayıcı tutumların alt yapısında onlara karşı duyulan korku ve öfke yer alır (Bilge ve Çam, 2010: 74). Weiner ve diğerlerinin (1988: 741) tespitine göre, ruhsal hastalığa sahip olanlara ve talihsizlik yaşayan kişilere karşı acıma değil de öfke duyulmasının sebebi, kendilerinin sorumlu olduğuna inançtır (Atalay, 2009: 17).

(2) Toplumsal Nedenler: Çevremizdeki insanları, sıfatlar sayesinde sosyal açıdan gruplara ve kategorilere ayırırız. Her

kategori için bir insan imajı hayalimizde oluşur ve o kategoriden karşılaştığımız herkese aynı özellikleri atfederiz. Sınıflandırmalar, genellemelere ve çarpıtmalara sebep olurken; önyargıların da temelini oluşturur (St. Clements University, 2014: 14). Damgalamada kişisel farklılıklar sınıflandırılarak, stereotipik biçimde ve bilişsel olarak “biz” ve “onlar” tabiri ile ötekileştirme, ayırma, dışlama yaşanmaktadır (Sözen vd., 2013: 65). Damgalamanın anlaşılabilmesi için öncelikle insanların tecrübelerinin anlaşılması gereklidir. Hastalıklar kadar, sosyal çevreleri, ilişkileri, kimlikleri ve en önemlisi aile yapısından etkilendikleri unutulmamalıdır (Kocabaşoğlu ve Aliustaoğlu, 2003: 190).

Tarihin ilk dönemlerinden bu yana hastalıkların damgalamaya sebep olduğu bilinmektedir. Hastalıklara karşı duyulan korku ile birlikte, toplumda özsaygısı düşük kişiler, dış kontrol odaklı ve yüksek anksiyetesi olanlar daha dışlayıcı davranmaktadır (Bilge ve Çam, 2010: 72). Diğer yandan 20. yüzyılda Batı kültürünün tüm dünyayı etkilemesi ile birlikte artık ‘kaybedenlere’ yer olmaması, bireycilik akımının yaygınlaşması da damgalamayı etkilemektedir. Hâlbuki geniş ailelerde ruhsal hastalıklara karşı desteğin fazla olduğu ve bu ortamlarda hastaların kendilerini daha iyi hissettikleri bilinmektedir (Üçok, 2003: 5). Batı toplumlarındaki bireycilik ile birlikte gelişen rekabetçilik de damgalamada tetikleyici bir unsur olarak görülmeye başlamıştır. Düşmanlığın artmasına, işbirliğinin azalmasına, ortak hareket etme fırsatlarının kaybolmasına sebep olabilir. Bu şekilde özgüven düşer, izolasyon artar ve insanlar kişisel amaçlardan çok çevreleri tarafından nasıl göründükleri endişesi üzerine eğilmeye başlarlar. Rekabetçilik, dışsal başarının aşırı değerli hale gelmesi, gösterişçilik ve onaylanma ihtiyacına sevk ederek, sevgi ortamının bozulmasına yol açar (St. Clements University, 2014: 50-51). Rekabetçiliğin bir getirisi de başarının ön plana çıkması ile birlikte, öğrenilecek konuların fazlalaşmakta ve öğrenme işi

zorlaşmaktadır. Bunun bir getirisi de artık insanların iş bulabilmeleri için daha fazla niteliğe sahip olmaları gereğidir. Bu durum da damgalamayı kolaylaştıran sebeplerden biridir (Üçok, 2003: 5).

Kültür, damgalamayı tetikleyen toplumsal nedenlerinden bir diğeridir. Yaşanılan toplumun kültür ve gelenekleri, dini inançları, korkuları ve önyargıları kültür içinde harmanlanır (Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 5). Toplumsal yapı içerisinde, bir diğer etken de güçtür. Rüşch ve diğerlerinin (2005: 531) belirttiği gibi damgalamada sadece önyargılar ve kalıpyargılar yeterli değildir, damgalamak için sosyal, ekonomik ve politik güç gereklidir. Corrigan ve Watson (2002)'a göre, damgalama genelde güçlü taraftan güçsüze doğrudur. Özellikle ataerki toplumdaki kadınların daha fazla damgalandığı, kadın olmanın damgalama şiddetini artırdığı, kadınların haklarının ihlal edilmesine, ötekileştirilmelerine ve yeteneklerinin gizlenmesine sebep olduğu tespit edilmiştir (Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 5-6).

(3) Teknolojik Nedenler: Her geçen gün teknolojik gelişmelere bir yenisinin eklenmesi, damgalayıcı unsurların artmasına sebep olmaktadır. İletişim kanallarının fazlalığı, yeni bir sinyal ve imajla karşılaşılması, damgalayıcı reklamlar, sinema filmleri, sosyal medya mesajları damgalamayı tetiklemektedir (Haghighat, 2001: 207; Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 5). Bir diğer iletişim kanalı olan haber medyası da damgalamada önemli bir rol almaktadır. Kitleleri etkileyebilecek güçte olan haber medyası, insanlara kendi dar çerçevesinde sunduğu yanlış haberler ile bazı gruplara karşı ayrımcı ve olumsuz bir ışık tutabilmektedir (Üçok, 2003: 11).

Özellikle şizofreniye dair, medyada yanlış bilgilere ve damgalayıcı unsurlara sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu haberler hem hastaları, hem ailelerini ve çevrelerini oldukça olumsuz etkilemektedir (Bilge ve Çam, 2010: 72-74). Şizofreni ismi akla "deli" bir insanı getiriyor olsa da insanların

akıllarında bir fotoğraf oluşması günümüz iletişim araçlarının çoğalması ile birlikte olmuştur. Bu durumda görsel bir imaj sayesinde, kalıpyargı zihinlere kazınmaktadır. Örneğin, bir psikiyatri hastasının birisini öldürmesi birçok TV kanalı, radyoda haber yapılarak topluma tehlikeli olduğuna dair mesaj, bu imaj sayesinde yansıtılmaktadır (Haghighat, 2001: 207; Kocabaşoğlu ve Aliustaoglu, 2003:190-191). Haber editörleri ve yayıncılar yüzünden, ruhsal hastalığı olan kişiler, toplumda tehlikeli, saldırgan, şiddete meyilli olduklarına dair önyargıların ve damgalamaların hedefi haline gelebilmektedir (Corrigan vd., 2005: 551-552).

6. DAMGALAMANIN SONUÇLARI

Damgalamanın sonuçları, kişiden kişiye, toplumdaki topluma değişiklik gösterebilir. Ayrıca işyerinde damgalamaya uğrayan çalışan ve damgalanan kişinin ailesi ve çevresi üzerinde de sonuçları olabilmektedir.

(1) Kişi üzerindeki sonuçları:

Tıbbi konularda damgalamanın kişilerin tedavi aramasını ve tedaviye katılımını engellediği ifade edilmiştir (Corrigan vd., 2014: 42). Sahip oldukları hastalık nedeniyle toplumsal damgalama yaşayan kişiler, ya hastalıklarını söyleyerek çevresinden gelecek sosyal destekten mahrum olmakta ya da hastalığını gizlemektedir (Oran ve Şenuzun, 2008: 10). Genelde hastalıklarından daha fazla damgalamayla mücadele etmek zorunda kalarak, kendilerini dış dünyadan soyutlamaktadırlar (Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 4).

Tıbbi damgalamanın yoğun olarak yaşandığı ruhsal hastalıklar yaşayan kişiler açısından sonuçları, olumsuz sınıflama, ayrımcılık, tedaviden kaçınma, toplum dışında tutulma ve yalnızlığa itilme, stres, dışlanma, şiddet ve intihar olarak sayılabilir (Katkak, 2008: 12). Yaşanan damgalama süreci bireyde kendini küçük görme, kendinden nefret etme, depresyon,

anksiyete ve kendini savunma ihtiyacı gelişmesine neden olarak bireyin psikolojik sağlığına zarar verebilir (Yaman ve Güngör, 2013: 787).

Ruhsal hastalığı olan kişiler, toplumda yaşadıkları damgalamaya benzer tutumları sağlık personelinde de görebilmektedirler (Bağ ve Ekinci, 2005: 112). Saldırgan ve benzeri olumsuz sıfatlarla nitelenmeleri sonucunda, hastalar tedaviye başvurmayı reddedebilmekte ve tedavilerini geciktirebilmektedir. Bu durum hastaların yaşam kalitesini engelleyici ve hastalıkla etkin mücadelede önemli bir sorun olarak dikkat çekmektedir (Arkan vd., 2011: 227; Çam ve Bilge, 2007: 216; İkişık, 2008: 17).

(2) Çalışanlar üzerindeki sonuçları:

Toplumdaki damgalama işyerine de sirayet eder. Dışlama, yalnızlaştırma, mobbing, iş yükünün artırılması, ötekileştirme, terfi etmesine engel olma gibi yansımalarla karşılaşılabilir. Damgalama, kimi zaman var olan durumun ifşası, kimi zaman da iftira, dedikodu şeklinde işyerinde kaba davranışlar ve etik dışı durumlarla da yaşanabilmektedir (Yaman ve Güngör, 2013: 783).

İşyerinde damgalamaya dair örgütsel dışlanma da damgalamanın sonuçlarından biridir. Grup dayanışmasının karşılığı olarak bazı grup üyelerinin izole edilmesi, yalnızlaştırılması yaşanabilir. Bir adım daha ileri giderek, grup üyeleri veya meslektaşları arasında kendisine ilgi göstermemesi, görmezden gelmesi ve uzaklaşması, kendisine soğuk davranılması sonucu, kişi grup dışına itilebilir. Günümüzde "mobbing" kavramı içerisinde ele alınmaktadır. Mobbing vasıtasıyla örgütler, istenmeyen çalışanını işine son verme yerine "dışlayarak" kendisinin ayrılması için teşvik etmektedir. Meslektaşlar veya yöneticilerle çalışan arasında yaşanan bu olumsuzluğun sonucu, bireyin motivasyon ve performans düşüklüğü ile seyreden, işten ayrılma süreci olacaktır (Koçel, 2015: 532). Diğer bir sonuç da çalışanların damgalanmaktan ve dışlanmaktan korkmaları üzerine pasifize

olmaları durumudur (Yaman ve Ruçlar, 2014).

(3) Toplum üzerindeki sonuçları:

Toplumdaki kişi ya da gruplar, damga ve önyargılar gibi sebeplere sığınarak diğerlerini bazı hak ve menfaatlerden yoksun bırakmaktadır (Topkaya, 2011: 16-17). Hastalıklar örneğinde olduğu gibi, normal dışı davranışlar olarak kabul ettiğinden toplum, ruhsal hastalığı olanları üç etken aracılığıyla damgalar ve dışlarlar (Corrigan ve Watson, 2002: 17; Rüşch vd., 2005: 530; Çam ve Çuhadar, 2011: 137):

- Korku ve dışlama: Ruhsal hastalığı olanlardan korkulmalı ve kaçılmalıdır. Toplumun dışında tutulmaları, herkes için daha güvenlidir.

- Otoriterlik: Ruhsal hastalığı olan kişiler, sorumsuz davranış gösterirler. Bu nedenle, onlar adına karar verecek otorite figürlerine ihtiyaç vardır.

- Yardımseverlik: Ruhsal hastalığı olanların, bir çocuk kadar yardıma ve bakıma ihtiyaçları vardır. Onlarla ilgilenecek ebeveyn figürlerinden yararlanılmalıdır. Ruhsal hastalıklı kişiler, hastalıklarından sorumlu tutulmalıdır.

(4) Damgalananın ailesi ve çevresi üzerindeki sonuçları:

Damgalama, yalnızca kişiyi etkilemez. Damgalanan kişi gibi ailesi ve çevresi de bu damgalamadan payını alır. Sadece damgalı bir kişinin yakını olduğu için lekelenebilirler. Tarihte buna dair hükümlü çocuğu olanların yaşadıkları, anne ve babasının günahlarını çeken masum çocuklar gibi örnekler mevcuttur (Goffman, 2014: 90; Kadioğlu ve Hotun Şahin, 2015: 5). Hastalar gibi yakınları da hastalığın belirtilerinden ve davranışlardan utanabilmekte, diğer insanları evlerine getirmekten kaçınabilmektedirler (Katkak, 2008: 16, 34. Ayrıca Meşe (2014) tarafından yapılan çalışmadaki gibi rehabilitasyon merkezi gibi kendilerini rahat hissettikleri yerlere sığındıkları bulunmuştur.

7. DAMGALAMANIN YÖNETİMİ

Sosyal farklılıkların belirginleştiği ve kategorilere ayrışmaların arttığı günümüzde damgalama sorunu her geçen gün daha fazla büyümektedir. Damgalamanın yönetilmesi, toplumsal her alanda pek çok açıdan önemlidir. Bu nedenle insanlar, damgalamanın tetiklediği kimlik tehdidiyle mücadelede birçok yol kullanabilmektedir (Miller ve Major, 2000: 249; Major ve O'Brien, 2004: 403). Damgalamanın yönetilmesinde farklı toplumlarda geçerli olan kültürel kalıpların değiştirilmesi öncelikle yapılması gereken çalışmalardandır. Örneğin; damgalamanın en yoğun yaşandığı ruhsal hastalıklara sahip kişilerin damgalamasını azaltmak amacıyla, bazı ülkelerde mücadele programları başlatılmıştır. Dünya Psikiyatri Birliği (World Psychiatric Association – WPA) tarafından 1960 yılından itibaren yaşanan toplumsal değişikliklere karşı, eğitim programları düzenlenmiştir. Avustralya, İngiltere ve İsveç'te "Zihinleri Değiştirmek" sloganıyla damgalama karşıtı kampanyalar uygulanmıştır. 1996 yılında Dünya Psikiyatri Birliği tarafından başlatılan "Şizofreni: Kapıları Açın" (URL2) sloganıyla gündeme gelen uzun soluklu uluslararası geniş çaplı bir programdır. Türkiye'nin de içinde olduğu 18 ülke, ruhsal hastalığa sahip kişiler, aileleri ve hükümetler olarak yapılacaklar ile ilgili çalışmalar yürütmüşlerdir (Katkak, 2008: 3-4).

Damgalamanın yaşandığı işyerleri için de damgalanan kişiler ve yöneticiler öncelikle çözüm geliştirmesi gereken kişilerdir. Damgalanan kişi, bilinçli ya da bilinçsizce kendini korumak amacıyla savunma mekanizmaları geliştirebilir. Örneğin; yadsıma, neden bulma, yansıma, yüceltme, özdeşleşme, içleştirme, yön değiştirme bunlardan bazılarıdır (Geçtan, 2012: 67-68). Ayrıca yapılan çalışmalarda damgalama bilinci yüksek olan bireylerin stresle kolay başa çıkabildikleri, damgalama bilinci yüksek olan kişilerin kendilerine ya da gruplarına karşı yapılan ayrımcılığı daha kolay algıladıkları ve

stereotipik durumlardan kaçındıkları tespit edilmiştir (Yaman ve Güngör, 2013: 786).

İşyerinde damgalamanın yönetiminde yöneticilerin sorumluluğu da büyüktür. Yöneticiler, örgüt kültürü, değer ve normları bilerek onlara yön verebilmelidir. Eşit ve adil davranma, etkili liderlik özellikleri gösterme, çalışanlarla iletişim kanallarını açık tutma, pozitif ilişkiler geliştirme, fikirlerini alma gibi çözümlerle önyargılardan ve dedikodulardan uzak bir çalışma ortamı sağlamalıdır (Yaman, 2009: 15). Damgalama hem kişiyi, hem ailesini ve çevresini, hem de toplumu derinden etkileyebildiğinden; ailede, işyerinde, sağlık kurumlarında ve benzeri tüm sosyal ortamlarda damgalamanın engellenmesi için gerekli adımlar atılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. And Sanford, N., (1950), *The Authoritarian Personality*, New York: Harper&Brothers.
2. Acun Kapıkıran, N. ve Kapıkıran, Ş., (2013), "Psikolojik Yardım Aramada Kendini Damgalama Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, 40(5): 131-141.
3. Arıkan, Ç., (1986), "Psiko-Sosyal Yönleriyle Sapma", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 4(2-3): 123-140.
4. Arkan, B., Bademli, K. ve Duman, Z. Ç., (2011), "Sağlık Çalışanlarının Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutumları: Son 10 Yılda Türkiye'de Yapılan Çalışmalar", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(2): 214-231.
5. Aronson, E., Wilson, T.D. and Akert, R.M., (2012), *Social Psychology (Sosyal Psikoloji)*, (Çev. O. Gündüz), 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, (Orijinal Baskı: 2010).
6. Katkak, B., (2008), *Psikozlu Hasta Yakınlarında Stigmatizasyon, Yayınlanmamış Doktora Tezi*,

- İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
7. Atalay, H., (2009), “Psikiyatride Stigma”, *Psikeart*, 2: 10-19.
 8. Bağ, B. ve Ekinci, M., (2005), “Sağlık Personelinin Ruhsal Sorunları Olan Bireylere Yönelik Tutumlarının Araştırılması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(11): 107-127.
 9. Balkanlıoğlu, M. A., (2012), “Alevi-Sünni Evliliklerinin Aile İlişkileri ile Çocuk Yetiştirme Üzerine Etkileri ve Sosyal Damgalama”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62: 163-182.
 10. Barış, Y. İ., (2002), “Dünyada Tüberkülozun Tarihçesi”, *Toraks Dergisi*, 3(3): 338-340.
 11. Baron, R.M. and Graziano, W.G., (1991), *Social Psychology*, Second Edition, Holt, ABD: Rinehart and Winston, Inc.
 12. Baysan Arabacı, L. ve Çam, M., (2011), “Psikiyatri Hastalarına Yönelik Hemşire Tutum Ölçeği Geliştirme”, *Nöropsikiyatri Arşivi*, 48: 175-183.
 13. Becker, H.S., (1963), *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, NewYork: The Free Press.
 14. Bilge, A. ve Çam, O., (2010), “Ruhsal Hastalığa Yönelik Damgalama ile Mücadele”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9(1): 71-78.
 15. Bos, A.E.R., Pryor, J.B., Reeder, G.D. and Stutterheim, S.E., (2013), “Stigma: Advances in Theory and Research”, *Basic and Applied Social Psychology*, 35(1): 1-9.
 16. Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth et al., (2009), *Sociology (Sosyoloji)*, (Çev. Ed. B. Özçelik), 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, (Orijinal Baskı: 2003).
 17. Boyd Ritsher, J., Otilingam, P.G. and Grajales, M., (2003), “Internalized Stigma of Mental Illness: Psychometric Properties of A New Measure”, *Psychiatry Research*, 121: 31-49.
 18. Brohan, E., Slade, M., Clement, S. and Thornicroft, G., (2010), “Experiences of Mental Illness Stigma, Prejudice and Discrimination: A Review of Measures”, *BMC Health Services Research*, 10(80): 1-11.
 19. Corrigan, P.W. and Watson, A.C., (2002), “Understanding The Impact of Stigma on People with Mental Illness”, *World Psychiatry*, (1)1: 16-20.
 20. Corrigan, P.W., Watson, A.C., Gracia, G., Slopen, N., Rasinski, K. and Hall, L.L., (2005), “Newspaper Stories as Measures of Structural Stigma”, *Psychiatric Services*, 56(5): 551-556.
 21. Corrigan, P.W., Druss, B.G. and Perlick, D.A., (2014), “The Impact of Mental Illness Stigma on Seeking and Participating in Mental Health Care”, *Psychological Science in the Public Interest*, 15(2): 37-70.
 22. Coşkun, S. ve Güven Caymaz, N., (2012), “Bir Kamu ve Özel Psikiyatri Hastanesine Başvuran Hastaların İçselleştirilmiş Damgalanma Düzeyi Yönünden Karşılaştırılması”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 3(3): 121-128.
 23. Crocker J., Major, B. and Steele, C. (1998), *Social Stigma*, In D.T. Gilbert, and S.T. Fiske (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (pp. 504-553), Boston: MA: McGraw-Hill.
 24. Cüceloğlu, D., (2012), *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, 25. Basım İstanbul: Remzi Kitabevi.
 25. Çam, O. ve Çuhadar, D., (2011), “Ruhsal Hastalığa Sahip Bireylerde Damgalama Süreci ve İçselleştirilmiş Damgalama”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(3): 136-140.
 26. Devers, C.E., Dewett, T., Mishina, Y. and Belsito, C.A., (2009), “A General Theory of Organizational Stigma”, *Organization Science*, 20(1): 154-171.

27. Dursun, H., (1997), "Damgalama Teorisi ve Suç", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 3-4: 309-322.
28. El-Messiri, A. M., (2012), Epistemological Bias in the Physical and Social Sciences (Önyargı), (Çev. İ. Kapaklıkaya), İstanbul: Mahya Yayıncılık, (Orijinal Baskı: 2006).
29. Gary, F. A., (2005), "Stigma: Barrier To Mental Health Care Among Ethnic Minorities", Issues In Mental Health Nursing, 26(10): 979-999.
30. Geçtan, E., (2012), Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar, 20. Baskı, İstanbul: Metis Yayınevi.
31. George, S. L., Shanks, N.J. and Westlake, L., (1991), "Census of single homeless people in Sheffield", British Medical Journal, 32: 1387-1389.
32. Giddens, A., (2000), Sociology (Sosyoloji), (Yay. Haz: H. Özel ve C. Güzel), Ankara: Ayraç Kitabevi.
33. Goffman, E., (1963), Stigma: Notes On The Management of Spoiled Identity, ABD: Prentice-Hall, Inc.
34. Goffman, E., (2014), Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar, (Çev. L. S. Ş.Geniş), Ankara: Heretik Yayıncılık.
35. Gümüş B.A., (2008), Anksiyete Bozukluklarına Yönelik Tutumlar ve Psikiyatri Hemşiresinin Rolü, Kocaeli, XV. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi Özet Kitabı, (s. 30).
36. Gündüz Mutluer, F., (2000), Toplumsal Sapma: Fonksiyonalist ve Sembolik Etkileşimci Yaklaşımlar, 1. Baskı, Ankara: Zirve Yayınları.
37. Grougiou, V., Dedoulis, E. and Leventis, S., (2016), "Corporate Social Responsibility Reporting and Organizational Stigma: The Case of "Sin" Industries", Journal of Business Research, 69: 905-914.
38. Güntekin, R. N., (2014), Damga, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
39. Haghghat, R., (2001), "A Unitary Theory of Stigmatisation", British Journal of Psychiatry, 178: 207-215.
40. Heider, F., (1958). The Psychology of Interpersonal Relations, John Wiley & Sons: New York.
41. Hilton, J.L. and Von Hippel, W., (1996), "Stereotypes", Annu. Rev. Psychol., 47: 237-271.
42. Hogg, M.A. and Vaughan, G.M., (2014), Sosyal Psikoloji, (Çev.İ. Y.-A. Gelmez) Ankara: Ütopya Yayıncılık.
43. İkişık H., (2008), Tıp Fakültesi Öğrencelerinde Şizofrenlere Yönelik Damgalamanın Değerlendirilmesi. Niteliksel Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı ABD.
44. Jones E.E., Farina, A., Hastorf, A.H., Markus, H., Miller, D.T. and Scott, R.A., (1984), Social Stigma: The Psychology of Marked Relationships, New York: Freeman.
45. Jussim, L., Fleming, C. J., Coleman, L. and Kohberger, C., (1996), "The Nature of Stereotypes II: A Multiple-Process Model of Evaluations", Journal of Applied Social Psychology, 26(4): 283-312.
46. Jussim, L., Palumbo, P., Chatman, C., Madon, S. and Smith, A., (2000), Stigma and Self-Fulfilling Prophecies, in The Social Psychology of Stigma, (Eds. T.F. Heatherton, R.E. Kleck, M.R. Hebl and J.G. Hull), pp. 374-418, New York: The Guilford Press.
47. Katkak, B., (2008), Psikozlu Hasta Yakınlarında Stigmatizasyon, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
48. Kadioğlu, M. ve Hotun Şahin, N., (2015), "Stigmatizasyon (Damgalama) ve Kadın", Sağlık ve Toplum, 25(3): 3-9.
49. Kelley, H. H. and Michela, J. L., (1980), "Attribution Theory and

- Research”, *Ann. Rev. Psychol.*, 31: 457-501.
50. Kocabaşoğlu N. ve Aliustaoğlu S., (2003), “Bir Kavram Olarak Stigmatizasyon”, *Yeni Symposium*, 41(4): 190-192.
51. Koçel, T., (2015), *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
52. Krueger, J., (1996), “Personal Beliefs and Cultural Stereotypes About Racial Characteristics”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3): 536-548.
53. Kulik, C.T., Bainbridge, H.T.J. and Cregan, C., (2008), *Known By The Company We Keep: Stigma-By-Association Effects in The Workplace*, *Academy of Management Review*, 33(1): 216-230.
54. Kuş Saillard, E., (2010), “Ruhsal Hastalara Yönelik Damgalamaya İlişkin Psikiyatrist Görüşleri ve Öneriler”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(1): 14-24.
55. Lee, S., Lee, M.T.Y., Chiu, M.Y.L. and Kleinman, A., (2005), “Experience of Social Stigma by People with Schizophrenia in Hong Kong”, *British Journal of Psychiatry*, 186: 153-157.
56. Lemert, E. M., (1951), *Social Pathology; A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*, New York: McGraw Hill.
57. Lemert, E. M., (1972), *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*, Prentice-Hall. Link, B.G. and Phelan, J.C., (2001a), “Conceptualizing Stigma”, *Annu. Rev. Sociol.*, 27: 363-385.
58. Link, B.G. and Phelan, J.C., (2001a), “Conceptualizing Stigma”, *Annu. Rev. Sociol.*, 27: 363-385.
59. Link, B.G. and Phelan, J.C., (2001b), *Labeling and Stigma*, In *A Handbook For The Study of Mental Health: Social Contexts, Theories, and Systems*, (Eds. T.L. Scheid, T.N. Brown), Second Edition, pp.571-587, New York: Cambridge University Press.
60. Major, B. and Eccleston, C.P., (2005), *Stigma and Social Exclusion*, in *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, ed. D. Abrams, MA Hogg, J. Marques, pp. 63–87, New York: Psychology Press.
61. Major, B. and O'Brien, L.T., (2005), “The Social Psychology of Stigma”, *Annu. Rev. Psychol.*, 56: 393-421.
62. Martin, J. K., Pescosolido, B. A. and Tuch, S. A., (2000), “Of Fear and Loathing: The Role of Disturbing Behavior, Labels, and Causal Attributions in Shaping Public Attitudes toward People with Mental Illness”, *Journal of Health and Social Behavior*, 41(2): 208-223.
63. Meşe, İ., (2014), “Damgalamanın ‘Köşeye Sıkıştırdığı’ Kadınlar: Zihinsel Engelli Çocukların Anneleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31): 544-550.
64. Miller C.T. and Major B., (2000), *Coping with Stigma and Prejudice*, in *The Social Psychology of Stigma*, (Eds. T.F. Heatherton, R.E. Kleck, M.R. Hebl and J.G. Hull), pp. 243–272, New York: The Guilford Press.
65. Muhlbauer, S., (2002), “Experience of Stigma by Families with Mentally Ill Members”, *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 8(3): 76-83.
66. Oran, N.T. ve Şenuzun, F., (2008), “Toplumda Kırılması Gereken Bir Zincir: HIV/AIDS Stigması ve Baş Etme Stratejileri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1): 1-16.
67. Önder, M., (2009), “Psikeart’tan”, *Psikeart*, 2: 8.
68. Özdemir, H., (2010), *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
69. Özkalp, E. ve Kirel, Ç., (2011), *Örgütsel Davranış*, Ekin Basım Yayın, 5. Baskı, Bursa.

70. Özyiğit, Ş., Savaş, H.A., Ersoy, M.A., Yüce, S., Tutkun, H. ve Sertbaş, G., (2004), "Hemşirelerin ve Hemşirelik Öğrencilerin Şizofreniye İlişkin Tutumları", *Yeni Symposium*, 42(3): 105-112.
71. Perlick D.A., Rosenheck, R.A., Clarkin, J.F., Sirey, J.A., Salahi, J., Struening, E.L. et al., (2001), "Stigma as a Barrier to Recovery Adverse Effects of Perceived Stigma on Social Adaptation of Persons Diagnosed with Bipolar Affective Disorder", *Psychiatric Services*, 52: 1627-1632.
72. Phelan, J. C., (2002), "Genetic Bases of Mental Illness-A Cure For Stigma?", *Trends in NeuroSciences*, 25(8): 430-431.
73. Pryor, J. B. and Reeder, G. D., (2011), HIV-Related Stigma, In J. C. Hall, B. J. Hall, C. J. Cockerell (Eds.), *HIV/AIDS in The Post-HAART Era: Manifestations, Treatment, and Epidemiology* (pp. 790-806), Shelton, CT: PMPH-USA.
74. Read, J. and Harre, N., (2001), "The Role of Biological and Genetic Causal Beliefs in the Stigmatisation of Mental Patients", *Journal of Mental Health*, 10(2): 223-235.
75. Rüsçh, N., Angermeyer, M.C. and Patrick, W.C., (2005), "Mental Illness Stigma: Concepts, Consequences, and Initiatives to Reduce Stigma", *European Psychiatry*, 20: 529-539.
76. Sankır, H., (2013), "Gençlerin Sapmış Davranışlara Yönelmelerinde Etiketlemenin ve Başkalarıyla Kıyaslamının Etkisi, Lise 11. Sınıf Gençliği Örneği", *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 148-171.
77. Sartorius, N., (2002), "Iatrogenic Stigma of Mental Illness", *BMJ*, 324: 1470-1471.
78. Schulze, B. and Angermeyer, M.C., (2003), "Subjective Experiences of Stigma. A Focus Group Study of Schizophrenic Patients, Their Relatives and Mental Health Professionals", *Social Science & Medicine*, 56: 299-312.
79. Simmons, L.A., Yang, N.Y., Wu, Q., Bush, H.M. and Crofford, L.J., (2015), "Public and Personal Depression Stigma in a Rural American Female Sample", *Archives of Psychiatric Nursing*, 29: 407-412.
80. Robbins, S.P. and Judge, T.A., (2013), *Örgütsel Davranış*, (Çev. Ed. İ. Erdem), 14. Basımdan Çeviri (2011), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
81. Schnake, M. E. (1990), *Human Relations*, Ohio: Merrill Publishing Company.
82. Sontag, S., (2005), *Metafor Olarak Hastalık - AIDS ve Metaforları* (Çev. O. Akinhay), 1.Basım, s. 1-199), İstanbul: Agora Kitaplığı.
83. Soygür, H. ve Özalp, E., (2005), "Şizofreni ve Damgalanma Sorunu", *Türkiye Klinikleri J Int Med Sci*, 1(12): 74-80.
84. Sözen, A., Özgür, T.B., Elçi, Ç., Bakır, P., Efil, H., Özver, İ. vd., (2013), "Erişkin Yaşta Cinsel İstismara Uğramış Bireylerde İçselleştirilmiş Damgalama ve Psikopatoloji Arasındaki İlişki", *Journal of Mood Disorders*, 3(2): 64-69.
85. St.Clements University, (2014), *Sosyal Psikoloji ve Modeller*, Ankara: St.Clements University Türkiye Yayınları.
86. Stahly, G.E., (1988), "Psychosocial Aspects of the Stigma of Cancer: An Overview", *Journal of Psychosocial Oncology*, 6(3/4): 3-27.
87. Steele, C.M., (1997), A Threat in the Air: How Stereotypes Shape Intellectual Identity and Performance, *American Psychologist*, 52(6): 613-629.
88. Steele, C.M. and Aronson, J., (1995), "Stereotype Threat and the Intellectual Test Performance of African Americans", *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5): 797-811.

89. Steele, C., Spencer, S. J. and Aronson, J., (2002), Contending With Group Image: The Psychology of Stereotype And Social Identity Threat, In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp. 379–440), San Diego, CA: Academic.
90. Sumner, C., (1994), *The Sociology of Deviance: An Obituary, Continuum*.
91. Tajfel H. and Turner J., (1979), An Integrative Theory of Intergroup Conflict, In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.) *The Social Psychology of Intergroup Relations* Brooks / Cole, Monterey, CA.
92. Taşkın, E.O., (2007a), Ruhsal Hastalıklarda Damgalama ve Ayrımcılık, İçinde: *Stigma Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutumlar ve Damgalama*, Ed: E.Oryal Taşkın, 1. Baskı, İzmir: Meta Basım ve Matbaacılık, 17-30.
93. Taşkın, E.O., (2007b), Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutum ve Damgalamayı Etkileyen Etmenler, İçinde: *Stigma Ruhsal Hastalıklara Yönelik Tutumlar ve Damgalama*, Ed: E.Oryal Taşkın, 1. Baskı, İzmir: Meta Basım Matbaacılık, 73-114.
94. Topkaya, N., (2011), *Psikolojik Yardım Alma Niyetinin Sosyal Damgalama, Tedavi Korkusu, Beklenen Yarar, Beklenen Risk ve Tutum Faktörleriyle Modellenmesi*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
95. Tracey, P. and Phillips, N., (2016), “Managing The Consequences of Organizational Stigmatization: Identity Work in A Social Enterprise”, *Academy of Management Journal*, 59(3): 740-765.
96. URL1: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a02e92d355231.78479879URL4:
97. URL2: www.opentheddoors.com
98. Üçok A., (2003), “Şizofreni Hastası Neden Damgalanır?”, *Klinik Psikiyatri*, Ek 1: 3-8.
99. Weiner, B., Perry, R. P. and Magnusson, J., (1988), “An Attributional Analysis of Reactionas to Stigmas”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(5): 738-748.
100. Yaman, E., (2009), *Yönetim Psikolojisi Açısından İşyerinde Psikoşiddet – Mobbing*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
101. Yaman, E. ve Güngör, H., (2013), “Relationship Between Stigma Tendencies of School Administration Teachers' and Organizational Culture”, *International Online Journal of Educational Sciences*, 5(3): 783-797.
102. Yaman, E. ve Ruçlar, K., (2014), “Örgüt Kültürünün Yordayıcısı Olarak Üniversitelerde Örgütsel Sessizlik” *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(1): 36-50.
103. Yang, L.H., Kleinman, A., Link, B.G., Phelan, J.C., Lee, S. and Good, B., (2007), “Culture and Stigma: Adding Moral Experience to Social Theory”, *Social Science & Medicine*, 64: 1524-1535.
104. Yıldız, M., Özten, E., Işık, S., Özyıldırım, İ., Karayün, D., Cerit, C. vd., (2012), “Şizofreni Hastaları, Hasta Yakınları ve Majör Depresif Bozukluk Hastalarında Kendini Damgalama”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13: 1-7